

Advies over kinderen in armoede

Vlaamse Onderwijsraad

Kunstlaan 6 bus 6
BE-1210 Brussel

T +32 2 219 42 99
F +32 2 219 81 18

www.vlor.be
info@vlor.be

Wijs beleid door overleg

Advies op eigen initiatief

**Uitgebracht door de Raad Basisonderwijs op 6 november 2013 met
eenparigheid van stemmen**

Voorbereiding: werkgroep Kinderen in Armoede, onder voorzitterschap van Gerda Bruneel

Dossierbeheerder(s): Jan Panhuysen

INHOUDSOPGAVE

1 INLEIDING	3
1.1 SITUERING VAN HET ADVIES	3
1.2 TOETSINGSKADER	4
1.3 WAT IS (KINDER)ARMOEDE?	4
1.3.1 Definitie van armoede	4
1.3.2 Focus op kinderarmoede	5
1.3.3 Wanneer is een kind arm?	5
1.3.4 Risicogroepen	7
1.4 DE KRACHT VAN GEZINNEN IN ARMOEDE	8
2 KINDERARMOEDE AANPAKKEN DOOR DE INZET OP MEER GELIJKE ONDERWIJSKANSEN	9
2.1 DE INVLOED VAN HET LEER- EN LEEFKLIJMAAT IN DE KLAS EN OP SCHOOL	9
2.1.1 Probleemverkenning	10
2.1.2 Aanbevelingen voor de overheid	26
2.2 DE INVLOED VAN KLEUTERPARTICIPATIE	27
2.2.1 Definitie	27
2.2.2 Probleemverkenning	27
2.2.3 Aanbevelingen voor de overheid	29
2.3 DE INVLOED VAN SCHOOLKOSTEN OP KINDERARMOEDE	29
2.3.1 Regelgeving	29
2.3.2 Probleemverkenning	29
2.3.3 Aanbevelingen voor de overheid	33
2.4 DE INVLOED VAN ARMOEDE OP DE GEZONDHEID VAN KINDEREN	33
2.4.1 Gezondheidsbevordering op school met oog voor gelijke kansen	33
2.4.2 Beïnvloedende factoren en knelpunten	35
2.4.3 Actoren, partners in de gezondheidsbevordering	40
2.4.4 Aanbevelingen voor de overheid	42
3 URGENTE ACTIES IN DE INTEGRALE AANPAK VAN KINDERARMOEDE	42

1 Inleiding

1.1 Situering van het advies

De kinderarmoede in Vlaanderen blijft toenemen. De Armoedebarmeter 2013 geeft aan dat in Vlaanderen 9,7 % van de kinderen in een kansarm gezin wordt geboren. Ondanks de welvaartsstijging van de laatste decennia, is de armoede niet gedaald en is de ongelijkheid toegenomen.¹ Om deze onaanvaardbare situatie om te keren, is een doorgedreven aanpak nodig, door iedereen en zonder uitstel.

De Europese, federale en Vlaamse overheden zijn bezig met de aanpak van kinderarmoede. Armoede is een complexe problematiek en de bestrijding ervan vergt een integrale aanpak waarbij alle beleidsniveaus samenwerken en hun verantwoordelijkheid opnemen.²

Ook onderwijs kan bijdragen aan de bestrijding van kinderarmoede. De Vlor oordeelt dat er, ondanks het jarenlange gelijke onderwijskansenbeleid, hiaten blijven in de aanpak van kinderarmoede via onderwijs.

Vanuit deze vaststellingen focust de Vlor op het thema 'kinderen in armoede' met als doel hierover beleidsaanbevelingen voor de overheid te formuleren. De maatregelen die de Vlor voorstelt moeten voor alle kinderen winst opleveren en streven naar meer winst voor kinderen in armoede. De acties mogen niet stigmatiserend zijn.

De Vlor richt zich met dit advies uitdrukkelijk naar de overheid. De aanbevelingen zijn dus niet gericht naar de scholen. Het advies eindigt met het opsommen van de meest urgente aanbevelingen voor de overheid. Die gelden niet alleen voor de onderwijsoverheid. De Vlor beklemtoont daarmee dat een integrale aanpak noodzakelijk is.

De Vlor inventariseerde zoveel mogelijk thema's op het raakvlak van onderwijs en kinderarmoede: schoolkosten, de invloed van armoede op de gezondheid van kinderen, gelijke onderwijskansen, vaardigheden die een school- en CLB-team nodig hebben om met armoede om te gaan, kleuterparticipatie, ouder- en leerlingenparticipatie, werkloosheid en het belang van een structureel opvangnetwerk. Voor elk van deze thema's verkent het advies eerst de problematiek. Vervolgens formuleert de Vlor concrete aanbevelingen over deze thema's.

De Vlor voegt bij zijn advies een lijst met inspirerende praktijkvoorbeelden, zowel uit onderwijs als vanop het snijvlak tussen onderwijs en andere beleidsdomeinen zoals welzijn. De raad heeft daarbij niet de bedoeling om volledig te zijn.

Het thema armoede is niet nieuw in de Vlor. De raad besteedde de voorbije jaren heel wat aandacht aan de armoedeproblematiek:

¹ Coene, J., Van Haarlem, A. & Dierckx, D. (2013). [Rapport Armoedebarmeter 2013](#). s.l.

² Geert, A., Dierckx, D. & Vandevort, L. (2012). [Elk kind telt, informatie en inspiratie voor lokale actoren in hun strijd tegen armoede](#). s.l.

- In 2006 formuleerde hij op eigen initiatief een advies over het rapport dat het Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding uitbracht naar aanleiding van 10 jaar Algemeen Verslag over de Armoede. Daarin stelde de raad dat omgaan met armoede tot de opdracht van elke school behoort.³
- In 2008 bracht de Vlor advies uit over het tweejaarlijks verslag van het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting. Daarin schaarde de raad zich helemaal achter de visie dat elke begeleiding de persoon in staat moet stellen zijn autonomie daadwerkelijk te vergroten. Begeleiding in partnerschap en empowerment vormden het leidmotief van dit Vlor-advies.⁴
- In 2011 bracht de Vlor op eigen initiatief een advies uit over het Voortgangsrapport 2010 van het Vlaams Actieplan Armoedebestrijding 2010-2014. De raad stelde er dat het hele schoolteam vaardigheden nodig heeft om armoede te herkennen en om leerlingen die in armoede leven optimale ontwikkelingskansen te bieden. Die kansen kunnen scholen en onderwijsinstellingen maar blijven realiseren als ook de overheid inzet op laagdrempeligheid, toegankelijkheid en onderwijskwaliteit voor iedereen.⁵

1.2 Toetsingskader

De Vlor gebruikte volgende kenmerken als toetsingskader voor een goede aanpak van kinderarmoede:

- Het kind is het uitgangspunt van het handelen. Tegelijk is het nodig deze problematiek door verschillende brillen (bv. kinderrechten, juridische kaders) te bekijken.
- De maximale ontplooiing van de mogelijkheden van het kind staat centraal.
- Maatregelen mogen niet stigmatiserend werken voor kinderen, ouders en/of leerkrachten.
- Maatregelen die de participatie van kinderen en ouders verhogen, krijgen de voorkeur.
- De aanpak respecteert het eigenaarschap van de ouders en versterkt de autonomie van de ouders i.p.v. die over te nemen (empowerment).
- Maatregelen moeten betaalbaar en realiseerbaar zijn voor de ouders, de school en het beleid.
- De aanpak is gekenmerkt door een progressief universalisme met bijzondere aandacht voor de kwetsbare groepen.
- De problematiek vraagt om een multidimensionale aanpak door zowel school en beleid.

1.3 Wat is (kinder)armoede?

1.3.1 Definitie van armoede

In de literatuur vinden we verschillende definities van armoede terug. Socioloog Jan Vranken omschrijft armoede als: 'een netwerk van sociale uitsluitingen dat zich uitstrekt over meerdere gebieden van het individuele en collectieve bestaan. Het scheidt de armen van de algemeen

³ Vlaamse Onderwijsraad, Algemene Raad. [Advies over het verslag 'Armoede uitbannen, een bijdrage aan politiek debat en politieke actie'](#), 26 oktober 2006.

⁴ Vlaamse Onderwijsraad, Algemene Raad. [Advies over het verslag 'Strijd tegen armoede, evoluties en perspectieven, een bijdrage aan politiek debat en politieke actie'](#), 23 oktober 2008.

⁵ Vlaamse Onderwijsraad, Algemene Raad. [Advies over het 'Voortgangsrapport 2010 van het Vlaams Actieplan Armoedebestrijding 2010-2014'](#), 27 oktober 2011.

aanvaarde leefpatronen van de samenleving. Deze kloof kunnen ze niet op eigen kracht overbruggen'.⁶

Armoede is dus meer dan een tekort aan inkomen. De financiële moeilijkheden zijn vaak tegelijk oorzaak en gevolg van uitsluiting op verschillende domeinen zoals tewerkstelling, onderwijs, huisvesting, gezondheid en maatschappelijke participatie.

Tine Van Regenmortel (HIVA) vulde de definitie van Vranken aan en stelt dat de kloof tussen de leefwereld van mensen in armoede en anderen wel overbrugd kan worden wanneer de samenleving:

- een beroep doet op de kracht die mensen in armoede en hun omgeving bezitten;
- de voorwaarden creëert zodat mensen in armoede deze kracht kunnen aanwenden;
- aan iedereen gelijke kansen geeft om aan alle aspecten van de samenleving deel te nemen.⁷

1.3.2 Focus op kinderarmoede

In dit advies bekijkt de Vlor specifiek de problematiek van kinderarmoede. Hij focust daarbij op kinderen in het gewoon en buitengewoon basisonderwijs: van 2,5-/3-jarigen tot 12-/14 (in BO)-jarigen. Waar nodig, verkent de Vlor ook thema's die betrekking hebben op de 0- tot 3-jarigen.

Om armoede bij kinderen te kunnen herkennen, moet er enerzijds worden gekeken naar de gezinnen waarvan de kinderen deel uitmaken. Anderzijds is ook het perspectief van het kind zelf belangrijk, nl. vanuit een rechtenbenadering – en mede onder impuls van het Internationaal Verdrag over de Rechten van het Kind – worden kinderen in toenemende mate beschouwd als volwaardige burgers met het recht op volwaardige sociale participatie aan alle levensdomeinen.⁸

Het is bewezen dat armoede, zeker langdurige armoede, zowel de gezondheid kan beïnvloeden als de cognitieve ontwikkeling, de schoolse resultaten, de aspiraties, het zelfbeeld, de relaties met anderen, het risicogedrag en het perspectief op werk.⁹

1.3.3 Wanneer is een kind arm?

Verschillende organisaties zoals Unicef en Kind & Gezin hanteren kijkwijzers om aan te geven wanneer een kind arm is. Door deze kijkwijzers aan te reiken wil de Vlor bijdragen aan het herkennen van armoede.

Unicef hanteert een lijst met 14 behoeften uit de EU-SILC enquêtes die als toetsingskader kan dienen om na te gaan of een kind behoort tot een arm gezin. In een economisch ontwikkeld land

⁶ Vranken, J., De Boyser, K., Dierckx, D & D'Olieslager, T. *Armoede en sociale uitsluiting, jaarboek 2006*. Acco.

⁷ Van Regenmortel, T. (2002). *Empowerment en Maatzorg. Een krachtgerichte psychologische kijk op armoede*, Leuven/Leusden: Acco.

⁸ Steenssens, K., Aguilar, L. M., Demeyer, B. & Fontaine, P. (2008). [Kinderen in armoede, status quaestionis van het wetenschappelijk onderzoek voor België](#). IGOA-GIREP, HIVA.

⁹ Steenssens, K., Aguilar, L. M., Demeyer, B. & Fontaine, P. (2008). [Kinderen in armoede, status quaestionis van het wetenschappelijk onderzoek voor België](#). IGOA-GIREP, HIVA.

worden deze behoeften normaal gezien vervuld.¹⁰ Kinderen die uitdrukkelijk geen toegang hebben tot deze verworvenheden en negatief scoren op twee of meer items, beschouwt Unicef als behorend tot een arm gezin.

De 14 behoeften zijn:

- drie maaltijden per dag;
- dagelijks een maaltijd met vlees, kip of vis (of een vegetarisch equivalent);
- dagelijks vers fruit en groenten;
- boeken bestemd voor de leeftijd en het ontwikkelingsniveau van het kind (schoolboeken niet inbegrepen);
- spelmateriaal om in de vrije tijd mee buiten te spelen (fiets, rollerskates, ...);
- regelmatige vrijetijdsactiviteiten (zwemmen, muziekinstrument bespelen, jeugdbeweging, ...);
- speelgoed om mee binnen te spelen (minstens één per kind, inclusief educatief babyspeelgoed, bouwblokken, computerspellen, ...);
- voldoende financiële middelen om deel te nemen aan schooluitstappen;
- een rustige, voldoende ruime en goed verlichte plaats om huiswerk te maken;
- een internetverbinding;
- enkele nieuwe kleren (niet alles tweedehands);
- twee paar goed passende schoenen (inclusief een paar schoenen voor slechte weersomstandigheden);
- de kans om, zo nu en dan, thuis vrienden uit te nodigen om te spelen en te eten;
- de gelegenheid om speciale gebeurtenissen te vieren zoals verjaardagen, religieuze feesten, ...

Kind & Gezin hanteert eigen criteria om te bepalen of een kind geboren wordt in een kansarm gezin.¹¹ Deze criteria tonen aan dat armoede een multidimensionaal probleem is en aldus moet worden aangepakt.¹² Een gezin wordt als kansarm beschouwd als het op minstens drie van volgende zes criteria zwak scoort:

- het maandinkomen van het gezin;
- de opleiding van de ouders;
- de arbeidssituatie van de ouders;
- laag stimulatie-niveau kinderen;
- de huisvesting;
- de gezondheidssituatie van het gezin.

¹⁰ Unicef (2012). [Measuring Child Poverty, Report Card 10](#).

¹¹ Volgens Kind & Gezin is kansarmoede 'een toestand waarbij mensen beknot worden in hun kansen om voldoende deel te hebben aan maatschappelijk hooggewaardeerde goederen, zoals onderwijs, arbeid, huisvesting. Het gaat hierbij niet om een eenmalig feit, maar om een duurzame toestand die zich voordoet op verschillende terreinen, zowel materiële als immateriële'. Geciteerd op [Dataset Kansarmoede-index van Kind en Gezin](#) (ID: 259).

¹² [Dataset Kansarmoede-index van Kind en Gezin](#) (ID: 259).

1.3.4 Risicogroepen

Armoede bij kinderen kan dus niet los gezien worden van gezinsarmoede. Kinderen zijn arm omdat hun ouders dat zijn. De gezinnen die het hoogste risico op armoede lopen, zijn¹³:

- *Alleenstaande ouders:*
Eenoudergezinnen vertonen een hoger armoederisico (35,1 %) dan het gemiddelde van de ganse bevolking (14,7 %). Het aantal alleenstaande ouders, zowel moeders als vaders, is de laatste jaren sterk toegenomen. Opvallend is ook dat het aantal alleenstaande moeders toeneemt bij de migrantenbevolking.
- *Werkloze gezinnen met kinderen:*
Een op acht kinderen (13,5 %) in België leeft in een gezin zonder inkomen uit werk.
- *Grote gezinnen:*
Gezinnen met drie of meer kinderen lopen een groter risico op armoede dan gezinnen met twee of minder kinderen ten laste.
- *Gezinnen van etnisch-culturele minderheden:*
Die gezinnen hebben vaak meer kinderen dan de Belgische, zodat het waarschijnlijk is dat de kinderarmoede er ook hoger is.¹⁴

Sommige mensen zijn geboren in een arm gezin, raken er nooit uit en geven het door aan hun eigen kinderen. Dit zijn de zogenaamde generatiearmen. Andere mensen zijn door een tegenslag zoals ziekte of werkloosheid voor een korte periode arm. Van zodra ze weer aan de slag gaan, komen ze er bovenop. Kinderen die in armoede geboren worden, hebben in verhouding een grotere kans om later ook in armoede te leven. Of, anders gezegd, voor hen is het nog moeilijker om uit de armoede te geraken. De kenmerken van kansarmoede zijn bij hen nog veel nadrukkelijker aanwezig. Gevoelens van uitsluiting, schaamte, vernedering, onmacht, eenzaamheid (de binnenkant van armoede) laten zich bij hen nog veel scherper voelen.

Het armoedebelief was de voorbije jaren in de eerste plaats een stedelijke aangelegenheid en subsidies gingen voornamelijk richting centrumsteden. Toch vormt een leven in armoede ook op het platteland de harde dagelijkse realiteit voor vele mensen. Armoede heeft er wel een ander gezicht dan in de steden: de armoedepercentages liggen er algemeen dan wel lager, maar sommige groepen - zoals ouderen, alleenstaande ouders, ... - lopen dan weer extra risico. Armoede is op het platteland ook minder zichtbaar. In een kleinere dorpsgemeenschap is er minder anonimiteit en mensen zetten er niet snel de stap naar de formele hulpverlening. Dit maakt dat armoede er minder meetbaar is, en daardoor ook minder zichtbaar en vaak vergeten. Op het platteland zijn er minder voorzieningen voor mensen die in armoede leven. Het is onmogelijk om in elk dorp een dienst te voorzien die op elke vraag een geschikt en juist antwoord kan geven. De bereikbaarheid van heel wat diensten en voorzieningen wordt steeds minder vanzelfsprekend. Mensen die niet over eigen vervoer beschikken, ondervinden de meest negatieve gevolgen door de centralisatie van verscheidene diensten en voorzieningen.¹⁵

¹³ Nicaise, I. & Morissens, A. *Armoede bij kinderen en kinderrechten in België*, Intersentia p. 203-219

¹⁴ Van Robaey, B. & Perrin, N. (2006). *Armoede bij personen van vreemde herkomst becijferd*. Antwerpen: Oases/Cedem.

¹⁵ Welzijnszorg (2013). [Armoede op den buiten](#).

1.4 De kracht van gezinnen in armoede

Armoede bij kinderen verwijst niet alleen naar de financieel precaire situatie, maar ook naar hun gezondheid, mortaliteit, schoolloopbaan, schoolresultaten, contacten met leeftijdsgenoten, drugsmisbruik, geestelijke gezondheid, ... Naast de materiële component van armoede is er ook het beleevingsaspect. Armen voelen zich vaak geïsoleerd, hebben het gevoel er niet bij te horen, ... Deze fundamentele eenzaamheid geldt niet alleen voor de ouders. Ook de kinderen (in de school) hebben wel vaker het gevoel alleen te staan omdat zij niet aan de 'norm' kunnen voldoen.

Tegelijk hebben mensen in armoede, en ook hun kinderen, heel veel draagkracht, veerkracht, energie, ... Zij zijn meer dan alleen passieve slachtoffers van hun situatie. Het zijn actieve burgers die beschikken over kracht waarop ze aanspraak kunnen doen om verandering aan te brengen in hun eigen leven, maar ook om invloed uit te oefenen op de maatschappij waarin ze leven.¹⁶

Onze maatschappij wordt uitgedaagd om op de kracht van kwetsbaren verder te bouwen. Deze gedachtegang vinden we terug in het begrip 'empowerment'. Tine Van Regenmortel definieert dit begrip als 'een proces van versterking waarbij individuen, organisaties en gemeenschappen greep krijgen op de eigen situatie en hun omgeving en dit via het verwerven van controle, het aanscherpen van kritisch bewustzijn en het stimuleren van participatie'.¹⁷

Lieven De Pril (Welzijnszorg) beschrijft zeven krachten van mensen die in armoede leven.¹⁸ Die krachten vormen een empowerend tegengewicht tegenover de negatieve ervaringen van armen.

- Solidariteit: mensen in armoede zijn vaak ongelooflijk solidair met anderen die het moeilijk hebben.
- Overlevingsvaardigheden: sommige mensen in armoede hebben overlevingsvaardigheden aangeleerd.
- Draagkracht: armen slagen er in om ondanks chaos en zware moeilijkheden toch te overleven.
- Rechttuit en 'echt' zijn: armen zeggen de zaken vaak zonder omwegen. Ze wikken hun woorden niet.
- Humor: armen hebben een groot gevoel voor humor. Ondanks de miserie kunnen ze blijven genieten, lachen en feesten. Ze pakken elke kans om van het leven te profiteren.
- Creativiteit: mensen in armoede zijn soms erg creatief en kunstzinnig. Ze schilderen, schrijven gedichten, zingen, boetseren, spelen toneel, ...
- Het zorgende: het zorgende hebben kinderen (en zeker de meisjes) die in armoede leven thuis meegekregen. Voor hun kinderen willen ze strijden: 'Mijn kinderen moeten het beter hebben'.

¹⁶ Van Gils, J. & Willekens, T. (2010). *Belevingsonderzoek bij kinderen en jongeren die in armoede leven*.

¹⁷ Van Regenmortel, T. (2008). *Zwanger van empowerment, een uitdagend kader voor sociale inclusie en moderne zorg*.

¹⁸ Didelez, G. & De Pril, L. (2009). *Ik ben iemand niemand*. Manteau. Zie achtergrondinformatie: [de krachten van mensen](#).

2 Kinderarmoede aanpakken door de inzet op meer gelijke onderwijskansen

De Vlaamse overheid verwacht dat elke basisschool dat in haar schoolwerkplan aangeeft op welke wijze ze via haar zorg- en gelijke onderwijskansenbeleid werkt aan de optimale leer- en ontwikkelingskansen van alle leerlingen.¹⁹ Dit gelijke onderwijskansenbeleid wil uitsluiting, sociale scheiding en discriminatie tegengaan en heeft daarom specifieke aandacht voor kinderen uit kansarme milieus.²⁰

Ook in de visie van het voormalig Steunpunt GOK op gelijke onderwijskansen wordt het werken aan gelijke onderwijskansen als een belangrijke opdracht voor elke school gezien: 'Kansen bieden aan elke leerling om tot maximale ontplooiing te komen, ongeacht zijn of haar herkomst of geslacht, behoort tot één van de grootste uitdagingen van ons onderwijs'.²¹

Conform het decreet basisonderwijs peilt de school bij de inschrijving van een leerling naar zijn achtergrondkenmerken. Deze indicatoren brengen de sociale, economische en culturele achtergrond van een leerling in kaart. Op basis van deze informatie kan de overheid de werkmiddelen berekenen volgens de kenmerken van de leerlingenpopulatie van een school. Die situatie geldt enkel voor het gewoon en niet voor het buitengewoon basisonderwijs waar de regeling om een herziening door de overheid vraagt. Op basis van de indicatoren kan de school de beginsituatie van de leerlingenpopulatie (met mogelijke leer- en ontwikkelingsbedreiging) inschatten om zo gepast te onderwijzen en te begeleiden. Met deze informatie over de leerlingenkenmerken gaat de school aan de slag om voor alle leerlingen meer gelijke onderwijskansen te realiseren.

Als beleidsthema, maar ook als concrete school- en klaspraktijk, biedt 'gelijke onderwijskansen verhogen' heel wat aanknopingspunten om kinderarmoede te bestrijden. Dit advies verkent een aantal subthema's die in onmiddellijk verband staan met het bevorderen van gelijke onderwijskansen: de invloed van het leer- en leefklimaat in de klas en op school, de invloed van kleuterparticipatie, de invloed van schoolkosten op kinderarmoede en de invloed van armoede op de gezondheid van kinderen. Inzichten op basis van wetenschappelijk onderzoek, feiten en data, ervaringen uit de praktijk, ... worden samengelegd om vervolgens per subthema enkele concrete aanbevelingen te doen rond de aanpak van kinderarmoede. Het advies sluit af met een bundeling van de meest urgente beleidsaanbevelingen (zie punt 3).

2.1 De invloed van het leer- en leefklimaat in de klas en op school

In het creëren van gelijke onderwijskansen voor kansarme kinderen is een stimulerend leer- en leefklimaat in de klas en op school een noodzaak. Goed onderwijs is essentieel om de

¹⁹ [Decreet basisonderwijs](#), art. 47, §1, 5°. Geraadpleegd op 25/06/2013.

²⁰ [Decreet betreffende gelijke onderwijskansen I](#). Geraadpleegd op 25/06/2013.

²¹ [Definitie krachtige leeromgeving Steunpunt GOK](#). Geraadpleegd op 23/04/2013.

armoedecirkel te doorbreken.²² Goed onderwijs speelt op een uitdagende manier in op de ontwikkeling van talenten bij kinderen.

2.1.1 Probleemverkenning

Welke aspecten bedreigen de gelijke onderwijskansen voor kinderen in armoede? En hoe kunnen scholen en/of de overheid via een zorg- en gelijke onderwijskansenbeleid het risico op hindernissen in de schoolloopbaan verminderen?

2.1.1.1 Actief leeruitkomsten beïnvloeden van kwetsbare kinderen²³

Een eerste aanknopingspunt is dat kwaliteitsvol onderwijs een hefboom kan zijn om de armoedecirkel te helpen doorbreken. Vele factoren hebben een invloed op de leeruitkomsten (de leerprestaties, de leerwinst en het welbevinden) van leerlingen in het basisonderwijs. Het bewust rekening houden met deze factoren en erop inspelen maakt voor kwetsbare kinderen een verschil en creëert meer gelijke onderwijskansen. Aanbevelingen op basis van schooleffectiviteitsonderzoek kunnen beleidsmakers, scholen en leraren hefbomen bieden om door goed onderwijs de armoedecirkel te doorbreken.

Er zijn omgevingskenmerken van de school en individuele kenmerken op het niveau van de leerling, de ouders, de thuisomgeving en de leerkracht die invloed uitoefenen op de leerprestaties. In onderstaande verkenning wordt enkel ingegaan op die kenmerken die een samenhang hebben met de lage socio-economische situatie van de leerling.

➤ Omgevingskenmerken van de school

De **schoolpopulatie** oefent een grote invloed uit op de leeruitkomsten van leerlingen. Studies concluderen dat alle leerlingen, in het bijzonder leerlingen met een lage socio-economische status, er baat bij hebben omringd te zijn door hoge presteerders.²⁴

Ook de **schoolgrootte** heeft een impact.²⁵ Zo blijken kleine scholen voornamelijk effectief voor leerlingen met minder gunstige achtergrondkenmerken (bv. lage socio-economische status) en een moeilijkere schoolloopbaan. Basisscholen met vooral leerlingen met een lage socio-economische status hebben best maximum driehonderd leerlingen.

De staat van de schoolgebouwen en de **infrastructuur** hebben een invloed op de effectiviteit van het onderwijs. Ondermaatse schoolinfrastructuur kan immers zorgen voor een extra druk op de effectiviteit van het onderwijs in een achterstellingscontext.²⁶ Op basis van onderzoek²⁷ uit 2001 naar de toestand van de schoolgebouwen van het Nederlandstalig basis- en secundair onderwijs

²² Vlaamse Onderwijsraad, Algemene Raad. [Advies over het verslag 'Armoede uitbannen, een bijdrage aan politiek debat en politieke actie'](#), 26 oktober 2006.

²³ Bellens, K. & De Fraine, B. (2012). *Wat werkt? Kenmerken van effectief basisonderwijs*. Leuven: Acco.

²⁴ De Fraine, B. (2004). 'Onderwijseffectiviteit: Overzicht van de onderzoeksliteratuur binnen een evoluerend domein.' in Van Damme, J., G. Van Landeghem, B., De Fraine, B., Opendakker, M.-C. & Onghena, P. *Maakt de school het verschil?* Leuven: Acco, 5-38.

²⁵ Leithwood, K. & Jantzi, D. (2009). *A review of empirical evidence about school size effects: A policy perspective. Review of Educational Research*, 79(1); 464-490.

²⁶ Leemans G. (2005-2006). 'Scholenbouw in een context van maatschappelijke achterstelling', *Tijdschrift voor Onderwijsrecht en Onderwijsbeleid*.

²⁷ Leemans G. (2005-2006). 'Scholenbouw in een context van maatschappelijke achterstelling', *Tijdschrift voor Onderwijsrecht en Onderwijsbeleid*.

in het Brussels hoofdstedelijk gewest stelt Agion²⁸ dat er een samenhang is tussen (stedelijke) achterstellingsproblematiek en de kwaliteit van de schoolinfrastructuur. Er zijn verschillen tussen scholen die in kansarme en niet-kansarme buurten gelegen zijn. Het onderzoek stelde vast dat de kwaliteit van de schoolgebouwen in kansarme buurten, significant slechter was dan de schoolgebouwen die in niet-kansarme buurten gelegen waren.

Ook de Schoolgebouwenmonitor 2008²⁹ vermeldt dat 9,8 % (832 op 8482 vestigingen) van de vestigingsplaatsen van scholen in Vlaanderen en Brussel gelegen zijn in een buurt in moeilijkheden. Het schoolgebouwenpark in de buurten in moeilijkheden is ouder dan het gebouwenpark in niet-achtergestelde buurten. 42 % van de schoolgebouwen die in achtergestelde buurten zijn gelegen, zijn voor 1950 gebouwd.

De Schoolgebouwenmonitor 2008³⁰ stelt dat er in de periode 2002-2007 door Digo³¹/Agion gemiddeld iets meer subsidies aan vestigingen in kansarme buurten werden toegekend. Dit geringe overwicht is enkel te danken aan het investeringsbeleid dat vanuit het urgentiefonds van de Vlaamse Gemeenschapscommissie werd gevoerd. Daarbij werden vooral bijkomende inspanningen geleverd ten behoeve van vestigingsplaatsen die in Brusselse achtergestelde buurten functioneren.

De minder kwaliteitsvolle schoolinfrastructuur in kansarme buurten vormt voor het onderwijs een extra belasting bovenop de onderwijsbedreigende invloeden waarmee deze scholen al geconfronteerd worden. De staat van de schoolgebouwen en de infrastructuur hebben bovendien een invloed op het welbevinden van leerlingen. Goed onderhouden schoolgebouwen leiden tot een hoger welbevinden, terwijl leerlingen die schoollopen in slecht onderhouden gebouwen een lager schoolwelbevinden rapporteren.³² Unicef rapporteert dat er een link is tussen de staat van de schoolgebouwen en de gekwetste binnenkant van jongeren. Zij geven aan 'het niet te verdienen' om in een slecht onderhouden infrastructuur school te moeten lopen.³³

➤ **Kenmerken van de leerling, de ouders, de thuisomgeving**

Naast omgevingskenmerken beïnvloeden ook individuele kenmerken de leeruitkomsten van leerlingen.

In de eerste plaats heeft **de socio-economische status** van het gezin waaruit leerlingen afkomstig zijn een grote invloed op de schoolloopbaan van kinderen.³⁴ Leerlingen afkomstig uit een gezin met een lage socio-economische status, hebben doorgaans lagere prestaties voor taal en wiskunde in vergelijking met leerlingen afkomstig uit een gezin met een hoge socio-economische

²⁸ Agentschap voor Infrastructuur in het Onderwijs.

²⁹ Agion (2009). *De Schoolgebouwenmonitor 2008, indicatoren voor de kwaliteit van de schoolgebouwen in Vlaanderen*, Garant.

³⁰ Agion (2009). *De Schoolgebouwenmonitor 2008, indicatoren voor de kwaliteit van de schoolgebouwen in Vlaanderen*, Garant.

³¹ Dienst voor Infrastructuurwerken van het Gesubsidieerd Onderwijs

³² Engels, N. & Aelterman, A. (2003). 'Zich goed voelen op school'. *Tijdschrift voor Onderwijsrecht en Onderwijsbeleid*, 1-2: 93-99.

³³ Unicef België (2013), *Iedereen gelijke kansen op school? Dat denken kinderen en jongeren ervan*.

³⁴ Poesen-Vandepuuten, M. & Nicaise, I. (2010). *De relatie tussen de doelgroepafbakening van kansarme kleuters en hun startpositie op school* (SSL Rapport Nr.SSL/OD1/2010.26). Leuven: Steunpunt Studie- en Schoolloopbanen.

status.³⁵ Verschillende onderzoeken tonen aan dat de leerwinst voor leerlingen met een lage socio-economische status kleiner is dan deze voor leerlingen met een hoge socio-economische status.

Ook de **thuis taal** vertoont een samenhang met de schoolloopbaan. Onderzoeksresultaten tonen aan dat leerlingen die thuis naast het Nederlands een andere taal spreken en leerlingen die thuis geen Nederlands spreken, met een achterstand van meer dan één trimester starten.³⁶ Zij halen lagere prestaties voor taal en wiskunde.³⁷ De negatieve samenhang tussen thuis taal en onderwijsuitkomsten wordt grotendeels verklaard vanuit de lage socio-economische status en lage aanvangsprestaties voor de onderwijstaal. Verschillen in thuis taal gaan gepaard met een achterstand die slechts weinig hardnekkig is, in tegenstelling tot de socio-economische factoren die samenhangen met een hardnekkige achterstand.

Ten derde blijkt dat **ouderlijke betrokkenheid** van belang is. Ouderlijke betrokkenheid kan omschreven worden als de mate waarin ouders geïnteresseerd zijn in, kennis hebben van en tijd besteden aan de schoolse activiteiten en ervaringen van hun kinderen. Men onderscheidt ouderlijke betrokkenheid op school (deelname aan schoolfeest, oudercontacten, leesouder zijn, ...) en ouderlijke betrokkenheid thuis (ondersteuning huiswerk, praten over school, intellectuele stimulering zoals bibliotheekbezoek, ...).³⁸

Uit de literatuur blijkt dat deze ouderlijke gerichtheid op het leren een positieve samenhang heeft met de leerprestaties en het welbevinden van leerlingen.³⁹ De algemene ouderstijl, meer bepaald enthousiasme en interesse tonen in het leren van het kind, zijn belangrijk. Dit in tegenstelling tot de actieve deelname aan schoolactiviteiten. De verwachtingen van ouders met betrekking tot leren blijken een belangrijke voorspeller van prestaties.⁴⁰ Ouders met een hoge socio-economische status vertonen gemiddeld een grotere betrokkenheid dan ouders van een lagere socio-economische status.⁴¹ Nochtans kan binnen gezinnen met een lage socio-economische status deze effectieve ouderstijl ook aanwezig zijn en op deze manier een positief effect hebben op de prestaties van leerlingen. Deze vaststelling verplaatst de invloed van de socio-economische status wat naar de achtergrond.⁴² Aldus wordt de mythe ontkracht dat ouders van lage socio-economische afkomst zich minder zouden interesseren in het schoolleven van hun kinderen.⁴³ Onderzoekers suggereren dat het bevorderen van ouderlijke betrokkenheid een belangrijk

³⁵ Creemers, B.P.M., & Kyriakides, L. (2008). *The dynamics of educational effectiveness: A contribution to policy, practice and theory in contemporary schools*. London: Routledge.

³⁶ Verhaeghe, J.P., & Van Damme, J. (2007). *Leerwinst en toegevoegde waarde voor wiskunde, technisch lezen en spelling in eerste en tweede leerjaar* (SSL Rapport Nr.SSL/OD1/2007/05). Leuven: Steunpunt Studie- en Schoolloopbanen.

³⁷ Reynolds, D., Creemers, B. Stringfield, S., Teddlie, C., & Schaeffer, G. (2002). *World class schools: International perspectives on school effectiveness*. London: Routledge Falmer.

³⁸ Colpin, H. (2011). 'Bevorderen van schoolse betrokkenheid van ouders', in: Vlaamse Onderwijsraad. [Gezin en school, de kloof voorbij, de grens gezet?](#) Acco.

³⁹ Hattie, J. (2009). *Visible learning: A synthesis of over 800 meta-analyses relating to achievement*. London: Routledge.

⁴⁰ Kyriakides, L., Campbell, R.J. & Gagatsis, A. (2000). *The significance of the classroom effect in primary schools: An application of Creemers' comprehensive model of educational effectiveness*. *School Effectiveness and School Improvement*, 11 (4), 501-529.

⁴¹ Desforjes, C. & Abouchaar, A. (2003). *The impact of parental involvement, parental support and family education on pupil achievement and adjustment: A literature review*. Nottingham, UK: Departement for Education and Skills.

⁴² Desforjes, C. & Abouchaar, A. (2003). Idem.

⁴³ McCarthey, S.J. (2000). 'Home-school connections: A review of the literature' *The Journal of Educational Research*, 93(3): 145-153.

instrument kan zijn in het verbeteren van de onderwijskansen van kinderen met minderbegoede socio-economische achtergrond.⁴⁴

Ten slotte kan men stellen dat kinderen die in armoede opgroeien met meer problemen worden geconfronteerd dan kinderen die niet in armoede opgroeien. Bovendien hebben zij vaak andere problemen dan een kind dat in een normale context opgroeit. Voor kinderen in armoede is leven vaak een kwestie van overleven. Dat brengt heel wat stress met zich mee en heeft negatieve gevolgen voor het leren en het **welbevinden** van het kind. Kinderen met een lage socio-economische status hebben een lager schoolwelbevinden en uit onderzoek komt naar voren dat het voornamelijk die leerlingen zijn van wie het schoolwelbevinden daalt tussen acht en tien jaar.⁴⁵ Een hoger percentage leerlingen met een lage socio-economische status gaat gepaard met een lager schoolwelbevinden van de schoolpopulatie.⁴⁶

➤ **Kenmerken van de leerkracht**

Leerkrachten worden uitgedaagd om **aan te sluiten bij de leefwereld van kinderen in armoede**. Daarom is het belangrijk dat zij kennis hebben over armoede, over de leefwereld van kinderen in armoede, over kind-zijn in het algemeen en over hoe bepaald gedrag van ouders moet geïnterpreteerd worden. Jongeren verwachten ook veel van hun leerkrachten. Naast de intellectuele ondersteuning, rekenen zij op begrip en betrokkenheid op hun gezinssituatie.⁴⁷ Dat vraagt tegelijk heel wat vaardigheden van de leerkracht om hiermee om te gaan.

Wanneer deze vaardigheden ontbreken, zou een schoolteam zich ten dele door indrukken kunnen laten leiden. Een minder verzorgd uiterlijk wordt dan gezien als slordigheid, concentratieproblemen door onevenwichtige voeding of stress worden dan gepercipieerd als desinteresse of luiheid, moeilijk gedrag wordt dan ten onrechte geïnterpreteerd als een tekort aan intelligentie, ... Dit mechanisme kan de ongelijkheid versterken.

Leerlingen zijn geen onbeschreven blad. Enerzijds hebben kinderen in armoede soms te weinig kennis van wat gangbaar is, van wat van hen wordt verwacht. Anderzijds groeien ze gaandeweg uit tot wie ze zijn met hun specifieke persoonlijkheidskenmerken, vanuit persoonlijke ervaringen en ontvangen onderwijs. Deze elementen hebben hun invloed op de onderwijsuitkomsten van leerlingen. De leerkracht wordt uitgedaagd om bij deze **voorkennis van de leerlingen** aan te sluiten.

De wijze waarop leerkrachten naar hun leerlingen kijken, heeft een invloed op hun pedagogisch-didactisch handelen. Schoolresultaten worden mede beïnvloed door de **verwachtingen van leerkrachten** ten aanzien van de leerlingen. In scholen waar het lerarenteam ervan overtuigd is dat zij een verschil kunnen maken in de schoolloopbaan van hun leerlingen, presteren die

⁴⁴ Groenez, S., Van den Brande, I. & Nicaise, I. (2003). *Cijferboek sociale ongelijkheid in het Vlaamse onderwijs. Een verkennend onderzoek op de Panelstudie van Belgische Huishoudens*. Leuven.

⁴⁵ Gutman, L.M., & Feinstein, L. (2008). *Children's well-being in primary school: Pupil and school effects*. London: Centre for Research on the Wider Benefits of Learning.

⁴⁶ Gutman, L.M., & Feinstein, L. (2008). Idem.

⁴⁷ Thys, R.D. (2004). *Bruggen over Woelig Water, Is het mogelijk om uit de generatiearmoede te geraken?* Leuven.

leerlingen ook beter.⁴⁸ Hoge verwachtingen koesteren, hangt positief samen met de prestaties.⁴⁹ Tegelijk wegen de effecten van (lage) leerkrachtverwachtingen meer door op de prestaties van allochtone leerlingen en leerlingen met een lage socio-economische status dan op de prestaties van autochtone leerlingen en leerlingen met een hoge socio-economische status.

➤ **Leeruitkomsten positief beïnvloeden via interventies op klasniveau**

Scholen kunnen de bovenvermelde kenmerken waarmee de leerlingen instromen zelf niet manipuleren. Echter, deze vaststellingen vormen slechts een beginsituatie en geen eindpunt. Leerlingen met een lage socio-economische status vragen om een specifieke aanpak. Scholen en leerkrachten kunnen met de gepaste interventies op klas- en schoolniveau een tegengewicht bieden ten opzichte van de nadelige implicaties van een lage socio-economische status en aldus de leeruitkomsten van deze leerlingen wel degelijk positief beïnvloeden.⁵⁰

• **Aandacht voor een effectieve instructiestijl van de leerkracht**

Een effectieve klas wordt gekenmerkt door een effectieve instructiestijl van de leerkracht. Leerlingen met een lage socio-economische status en lage presteerders hebben meer structuur en meer positieve aanmoediging nodig. Voor hen is het nog meer aangewezen het curriculum in kleine stappen aan te bieden en hen doorheen het leerproces snel feedback te geven. Voor deze groep van leerlingen is het belangrijk leren te koppelen aan levensechte ervaringen.

Bij goed gestructureerde taken en basisvaardigheden zoals wiskunde en technisch lezen is directe instructie (i.p.v. meer leerling-gecentreerde lesgeefbenaderingen) uiterst belangrijk voor leerlingen met een lage socio-economische status. Het belang van directe instructie neemt enkel af wanneer leerlingen reeds over voldoende voorkennis beschikken om zelf te zorgen voor interne sturing.

• **Aandacht voor het optimaal benutten van de effectieve leertijd**

De leertijd wordt als effectiviteitsbevorderend voor prestaties gezien. Studies tonen aan dat hoe groter de effectieve leertijd is, hoe hoger de prestaties van leerlingen zijn.⁵¹ Dit geldt ook voor risicoleerlingen. Weliswaar hebben leerlingen met een lage socio-economische status meer instructie en dus meer tijd nodig om hoge prestaties te kunnen behalen.⁵²

De effectieve leertijd hangt zowel af van factoren tijdens de lessen in de klas zelf, als buiten de klas- en schoolmuren. Tijdens de lessen speelt op de eerste plaats de beschikbare tijd mee. Daarnaast stelt de leerkracht gedrag om de leertijd zo effectief mogelijk te benutten: de beschikbare lestijd daadwerkelijk gebruiken en de leerlingen bij de les (blijven) betrekken.⁵³

⁴⁸ Belfi B., Gielen S., De Fraine B. & Verschueren K. (2013). [Hoe de collectieve doelmatigheidsbeleving van lerarenteams wordt beïnvloed door sociaaleconomische schoolcompositie](#). Een onderzoek naar de rol van organisatieproceskenmerken, Leuven: Steunpunt SSL.

⁴⁹ Creemers, B.P.M., & Kyriakides, L. (2008). *The dynamics of educational effectiveness: A contribution to policy, practice and theory in contemporary schools*. London: Routledge.

⁵⁰ Bellens, K. & De Fraine, B. (2012). *Wat werkt? Kenmerken van effectief basisonderwijs*. Leuven: Acco.

⁵¹ Fond & Lam; in Creemers, B.P.M., & Kyriakides, L. (2008). *The dynamics of educational effectiveness: A contribution to policy and theory in contemporary schools*. London: Routledge.

⁵² Campbell, J., Kyriakides, L. Muijs, D., & Robinson, W. (2004). *Assessing teacher effectiveness: Developing a differentiated model*. London: Routledge.

⁵³ Slavin & Stringfield in De Fraine, B. (2004). 'Onderwijseffectiviteit: Overzicht van de onderzoeksliteratuur binnen een evoluerend domein' In Van Damme J., Van Landeghem G., De Fraine B., Opdenakker M.-C., & Onghena P. *Maakt de school het verschil?* Leuven: Acco: 5-38.

Leerlingen leren het meest van leerkrachten die focussen op inhoud en die niet in hoofdzaak moeten bezig zijn met orde en rust in de klas.⁵⁴

De factoren die buiten de klas- en schoolmuren meespelen in de effectieve leertijd hangen zowel van de leerling af, als van de omkadering. De tijd die een leerling besteedt aan leren hangt af van de motivatie van de leerling, maar ook van de initiatieven om leren ook buiten de schoolmuren verder te zetten.

Huiswerk is een middel om de effectieve leertijd te vergroten.⁵⁵ Het is moeilijk te bepalen wat de juiste hoeveelheid huiswerk is. Ouderlijke betrokkenheid en ondersteuning tijdens huiswerk zijn een belangrijke factor: als ouders een positieve ondersteuning bieden aan hun kinderen, beïnvloedt dit de prestaties. Op die manier is het mogelijk dat kinderen met een hoge socio-economische status sterker profiteren van huiswerk dan kinderen uit gezinnen met een lage socio-economische status. Huiswerk kan dan bijdragen tot grotere sociale ongelijkheid.⁵⁶

- **Aandacht voor een 'warm' klas- en schoolklimaat**

De relatie tussen leerkracht en leerlingen beïnvloedt zowel cognitieve als niet-cognitieve onderwijsuitkomsten. Een persoonlijke relatie tussen leerkracht en leerling en een hogere ondersteuning door de leerkracht hebben een gunstig effect op het welbevinden van de leerlingen.⁵⁷ Empathie, wederzijds respect, gelijkheid, echtheid, ... staan in deze relatie centraal. Deze relaties blijken vooral belangrijk voor leerlingen uit een laag socio-economisch milieu.

Ook onderlinge leerlingenrelaties hebben een belangrijke impact op het welbevinden van leerlingen. Voor veel leerlingen zijn de positieve contacten met medeleerlingen en het gevoel van samenhang binnen de groep een van de belangrijkste motieven om naar school te komen. Behoren tot een peergroep waarin er weinig steun wordt ervaren van vrienden, leidt dan weer tot een lager welbevinden. Ook pesten heeft negatieve gevolgen op het welbevinden. Leerlingen met een lage socio-economische status rapporteren meer dat ze gepest worden of zelf pesten.⁵⁸

- **Aandacht voor kleine klasgroepen**

Studies concluderen dat klasgrootte een negatieve invloed heeft op prestaties.⁵⁹ Kleinere klassen leiden tot betere prestaties. De klasgrootte heeft een effect op de groepsprocessen binnen de klas, de kwaliteit van het lesgeven, de aandacht van leerlingen tijdens de les, de

⁵⁴ Brophy & Good in Marzano, R.J., Pickering, D.J., & Pollock, J.E. (2010). *Wat werkt in de klas: Research in actie*. Vlissingen: Bazalt.

⁵⁵ De Fraine, B. (2004). 'Onderwijseffectiviteit: Overzicht van de onderzoeksliteratuur binnen een evoluerend domein' In J. Van Damme, G. Van Landeghem, De Fraine B., Opdenakker M.-C., & Onghena P., *Maakt de school het verschil?* Leuven: Acco: 5-38.

⁵⁶ Patall, E.A., Cooper, H. & Robinson, J.C. (2008). 'Parent involvement in homework: A research synthesis' *Review of Educational Research*, 78(4), 1039-1101; Patall et al, 2008.

⁵⁷ Van Petegem, P., Devos, G., Mahieu, P., Kim, T.D., & Warmoes, V. (2007). *Hoe sterk is mijn school? Het beleidsvoerend vermogen van Vlaamse scholen*. Mechelen: Wolters Plantyn.

⁵⁸ Wolke, D., Woods, S., Stanford, K., & Schulz, H. (2001). 'Bullying and victimisation of primary school children in England and Germany: Prevalence and school factors' *British Journal of Psychology*, 92: 673-696.

⁵⁹ Annevelink, E. (2004). *Class size: Linking teaching and learning*. Enschede: University of Twente.

aanpassing van de leerling aan de school en de moraal, de stress en het enthousiasme van de leerkracht.⁶⁰

Deze elementen laten zien dat klasgrootte eerder een indirecte invloed op prestaties heeft. Er is een gunstige invloed op de interactie tussen leerlingen en tussen leerkracht en leerlingen, de effectieve leertijd kan beter bewaakt worden, er is meer mogelijkheid tot differentiëren tijdens de les en er is een hogere betrokkenheid van leerlingen.

De positieve effecten van een kleine klasgroep zijn groter voor leerlingen met een lagere socio-economische status.⁶¹ Vooral voor deze groep zijn kleinere klassen belangrijk. Enkel als leerkrachten hun leerkrachtactiviteiten en –stijl aan kleine groepen aanpassen, benutten zij optimaal de voordelen die kleine groepen bieden.⁶²

- **Aandacht voor een heterogene klassamenstelling**

Uit de literatuur blijkt dat de klassamenstelling een belangrijk element is ter verklaring van leeruitkomsten van leerlingen.⁶³ Men kan een klas samenstellen op basis van intellectueel niveau, leeftijd of geslacht van de leerlingen. We staan hier enkel stil bij de klassamenstelling die voor verschillende socio-economische groepen verschillende effecten heeft.

Het gemiddelde niveau van de klasgroep beïnvloedt de klaspraktijken en de leeruitkomsten. Recente studies wijzen uit dat leerlingen groeperen op basis van niveau alleen goed is voor de sterke en gemiddelde leerlingen.⁶⁴ Voor de zwakkere leerlingen en leerlingen met een lage socio-economische status is dit sterk nadelig. Dat komt omdat niveaugroepering een negatief effect heeft op het welbevinden van intellectueel zwakkere leerlingen. Dat betekent dat alle leerlingen er baat bij hebben om omringd te worden door hoge presteerders waarbij meer bevoorrechte kinderen kunnen fungeren als rolmodel voor kansarme kinderen.⁶⁵

- **Aandacht voor gepaste differentiatie in de klas**

Differentiatie kan slaan op differentiatie in werkvormen, in leermaterialen, in hoeveelheid begeleiding, in tempo, in evaluatie, ... Hier wordt differentiatie gezien als inspelen op de verschillen in de klas. Dit is vooral gunstig voor leerlingen met een lage socio-economische status.⁶⁶ Differentiatie zorgt niet alleen voor hogere prestaties, maar ook voor een hoger welbevinden. Binnenklasdifferentiatie kan gebeuren op basis van:

- **het niveau van de leerling:**

De leerkracht biedt leerlingen taken aan binnen de 'zone van naaste ontwikkeling' (= wat ze niet zelfstandig kunnen, maar wel met begeleiding van een leerkracht). Leerlingen leren

⁶⁰ Blatchford, P., & Martin, C.L. (1998). 'The effects of class size on classroom processes: 'It's a bit like a treadmill – working hard and getting nowhere fast!' *British Journal of Educational Studies*, 46(2): 118-137.

⁶¹ Nye, B.A., Hedges, L.V. & Konstantopoulos, S. (2000). *Do the disadvantaged benefit more from small classes? Evidence from the Tennessee class size experiment*. *American Journal of Education*, 109(1): 1-26.

⁶² Hattie, J. (2003). 'Classroom composition and peer effects' *International Journal of Educational Research*, 37(5): 449-481.

⁶³ Belfi, B., De Fraine, B. & Van Damme, J. (2010). [De klas: Homogene of heterogene samenstelling?](#) Leuven: Acco.

⁶⁴ Belfi, B., De Fraine, B. & Van Damme, J. (2010). Idem.

⁶⁵ Belfi, B., De Fraine, B. & Van Damme, J. (2010). Idem.

⁶⁶ Ledoux, G. & Overmaat, M. (2001). *Op zoek naar succes: Een onderzoek naar basisscholen die meer en minder succesvol zijn voor autochtone en allochtone leerlingen uit achterstandsgroepen*. Amsterdam: SCO-Kohnstamm Instituut.

het best van leerkrachten die leeractiviteiten aanbieden waarvan het moeilijkheidsniveau aangepast wordt aan de leerlingen. Dit verschilt mogelijks voor elk kind en vraagt dus om differentiatie in de klas.

➤ **de interesses van leerlingen:**

Leertaken die sterk inspelen op de interesses van de leerling zorgen er voor dat de leerling sterker betrokken en geëngageerd is om de taak succesvol af te ronden of de leerstof te verwerken. Ook zorgt dit voor een hoger gevoel van autonomie, een positievere attitude ten opzichte van leren en een hogere mate van intrinsieke motivatie.

het leerprofiel van de leerling:

Leerlingen hebben een verschillende leerstijl, denkstijl, cognitieve stijl, ... Dat bepaalt dat elke lerende een favoriete manier van leren heeft. Hierop inspelen zorgt ervoor dat er een match komt tussen de aanpak van de leerkracht en het leerprofiel van de leerling.

• **Aandacht voor afwisselende groeperingsvormen tijdens het leerproces**

Het groeperen van leerlingen tijdens het leerproces kan tegemoet komen aan de nadelige effecten van grote klassen. Daarnaast blijkt dit een effectieve strategie om te differentiëren.

Groepswerk is het meest effectief wanneer gewerkt wordt in groepen van drie à vier leerlingen. Door samenwerking kunnen leerlingen veel leren van elkaar. Daarnaast bevordert samenwerking het gebruik van metacognitieve vaardigheden. Ten slotte heeft de leerkracht de mogelijkheid om beter in te spelen op de leernoden van de leerling. Klassikale instructie afwisselen met groepswerk leidt tot hogere leerwinst dan wanneer leerlingen uitsluitend klassikale instructie krijgen.⁶⁷

➤ **Leeruitkomsten positief beïnvloeden via interventies op schoolniveau**

Ook heel wat elementen uit het schoolbeleid kunnen een positieve invloed hebben op de onderwijsuitkomsten van leerlingen. Deze schoolfactoren hebben voornamelijk een impact op de klascontext en op de leerkrachtpraktijken. Op die manier hebben ze een eerder indirecte invloed op de onderwijsuitkomsten van leerlingen.

• **Aandacht voor het schoolbeleid**

Het schoolbeleid zorgt voor een richtinggevend kader (met praktische regels, onderwijskundige en didactische richtlijnen) voor alle betrokkenen waarbinnen de concrete klas- en schoolpraktijken plaatsvinden. Het schoolbeleid zet als het ware de klijtlijnen uit die ervoor kunnen zorgen dat de hele school 'leren ademt'. Hierdoor wordt gefocust op het overkoepelende onderwijsprogramma van de leerlingen, onder meer door het opstellen van doorlopende leerlijnen. Vooral voor leerlingen met een lage socio-economische status is dit van groot belang. Zij hebben, meer dan leerlingen met een hoge socio-economische status, nood aan systematisch onderwijs met een consistente leerlijn doorheen de verschillende schooljaren.⁶⁸ Voor leerlingen met een lage socio-economische status zijn scholen bovendien effectiever als ze meer aandacht

⁶⁷ Bains, E., Blatchford, P., & Chowne, A. (2007). 'Improving the effectiveness of collaborative group work in primary schools: Effects on science attainment' *British Educational Research Journal*, 33(5): 663-680.

⁶⁸ Ledoux, G. & Overmaat, M. (2001). *Op zoek naar succes: Een onderzoek naar basisscholen die meer en minder succesvol zijn voor autochtone en allochtone leerlingen uit achterstandsgroepen*. Amsterdam: SCO-Kohnstamm Instituut.

besteden aan sociaal-emotionele aspecten.⁶⁹ Effectieve scholen zorgen ervoor dat zij door middel van hun schoolbeleid de beschikbare lestijd en de leermogelijkheden van hun leerlingen maximaliseren.

- **Aandacht voor het schoolleiderschap**

Verschillende leiderschapsstijlen hebben een invloed op de onderwijsuitkomsten van leerlingen. In het dagelijkse handelen en leiding geven van een schooldirecteur zijn elementen uit een transformationele leiderschapsstijl, maar tegelijk uit een onderwijskundige leiderschapsstijl noodzakelijk.

Een transformationele leiderschapsstijl legt de klemtoon op het benadrukken van visie en uitbouwen van relaties.⁷⁰ Een onderwijskundige leiderschapsstijl is gericht op het installeren van duidelijke doelen, plannen van het curriculum, evalueren van leerkrachten en leerprocessen.

Onderwijskundig leiderschap heeft een veel grotere impact op leerlinguitkomsten.⁷¹ Vooral in scholen met een publiek met een gemiddeld lage socio-economische status is een onderwijskundige leiderschapsstijl erg belangrijk.⁷² Dit betekent niet dat transformationeel leiderschap niet belangrijk is. Uit studie blijkt dat beide vormen van leiderschap nodig zijn om effectief onderwijs te verzorgen en dat een effectieve schooldirecteur beide vormen van leiderschap kan opnemen in zijn dagelijks handelen en leiding geven.⁷³

- **Aandacht voor samenwerking in het schoolteam**

Wanneer het schoolteam het onderling eens is over de visie en de doelen die vooropgesteld worden in het schoolbeleid en door de directie, zorgt dit voor gunstige onderwijsuitkomsten bij leerlingen.⁷⁴ De prestaties zijn hoger wanneer het schoolpersoneel overeenkomt in visie en doelen.⁷⁵ Leerkrachten zijn geen loutere uitvoerders, maar bij voorkeur mede-eigenaar van een visie of een proces.⁷⁶ De visie moet in een consistente onderwijsaanpak worden omgezet. Samenwerking en overleg tussen leerkrachten zijn daarbij belangrijk.

Samenwerking in een schoolteam heeft een positief effect op het geloof van leerkrachten dat zij een positieve invloed kunnen hebben op het leren en het gedrag van de leerlingen. Dit komt het leren van leerlingen met een lage socio-economische status zeker ten goede.

⁶⁹ Ledoux, G., & Overmaat, M. (2001). Idem

⁷⁰ Kelchtermans, G. & Piot, L. (2010). *Schoolleiderschap aangekaart en in kaart gebracht*. Leuven: Acco.

⁷¹ Robinson, V., Hohepa, M., & Lloyd, C. (2009). *School leadership and student outcomes: Identifying what works and why: Best evidence synthesis iteration*. Wellington, New Zealand: Ministry of Education.

⁷² Cotton, K. (2003). *Principals and student achievement: What the research says*. Alexandria: Association for Supervision and Curriculum Development.

⁷³ Robinson, V., Hohepa, M. & Lloyd, C. (2009). Idem

⁷⁴ Reynolds, D., Creemers, B. Stringfield, S., Teddlie, C. & Schaeffer, G. (2002). *World class schools: International perspectives on school effectiveness*. London: RoutledgeFalmer.

⁷⁵ De Fraine, B. (2004). 'Onderwijseffectiviteit: Overzicht van de onderzoeksliteratuur binnen een evoluerend domein' in: Van Damme J., Van Landeghem G., De Fraine B., Opdenakker M.-C., & Onghena P., *Maakt de school het verschil?* Leuven: Acco; 5-38.

⁷⁶ Juchtmans, G., Belfi, B., De Fraine, B., Goos, M., Knipprath H., Vandenbroucke A. & Verbeek B. (2011). *Samen tot aan de meet, alternatieven voor zittenblijven*. Garant.

- **Aandacht voor het schoolklimaat**

Het schoolklimaat heeft een belangrijke invloed op het leren van leerlingen. Kinderen in armoede moeten kunnen leren en opgroeien in een schoolklimaat van geloof in hun mogelijkheden. Onderzoek wijst uit dat in scholen waar het lerarenteam overtuigd is dat zij een verschil kunnen maken in de schoolloopbaan van hun leerlingen, de leerlingen ook beter presteren.⁷⁷

Leraren in scholen met een leerlingenpubliek met een lage socio-economische status hebben doorgaans minder positieve verwachtingen van hun leerlingen. Dat komt omdat ze het onjuiste idee hebben dat leerlingen van een lagere socio-economische klasse minder schoolbaar zouden zijn en minder in staat zouden zijn om de eindtermen te halen dan de leerlingen van een hoge socio-economische status.

Wanneer scholen streven naar een klimaat waarin leren en presteren belangrijk geacht wordt, kan de prestatiegerichtheid van de leerlingen worden verhoogd. Scholen met een leerlingenpubliek met een lage socio-economische status kunnen de positieve verwachtingen van leraren in leerlingen en ouders verhogen door bewust extra mogelijkheden tot interactie te creëren.

2.1.1.2 Toegang tot onderwijs

Van een heel andere orde maar even belangrijk als aanknopingspunt voor aanbevelingen over kinderen in armoede, zijn de regelingen voor toegang tot onderwijs. Op basis van de inschrijvingsregelgeving hebben ouders het recht hun kind in te schrijven in de school en vestigingsplaats naar keuze.⁷⁸ In de praktijk worden ouders geconfronteerd met een ingewikkelde aanmeldings- en inschrijvingsprocedure, alsook met de capaciteitsproblematiek. Vooral in de steden, waar veel kansarmoede voorkomt, is dit een groot probleem. Vooral kwetsbare ouders dreigen hiervan het slachtoffer te worden. Zij zijn minder mobiel om zich naar een verder gelegen school te verplaatsen.

In enkele steden wordt met een digitaal aanmeldingssysteem voor het kleuter- en lager onderwijs gewerkt. Mede dankzij het systeem van de dubbele contingentering biedt het systeem op zich aan alle ouders de evenwaardige kans om in een school van keuze binnen te geraken. Tegelijk vormen deze ingewikkelde procedures vooral voor kwetsbare ouders een hoge drempel.

Ofschoon de overheden, de LOP's, de scholen en tal van organisaties moeite doen om alle ouders breed te informeren, zijn kansarme ouders vaak niet of onvoldoende geïnformeerd over de inschrijvingsprocedures of begrijpen zij het systeem niet. Kansrijke ouders daarentegen kennen het systeem beter. Het is belangrijk dat het systeem voor alle ouders eenvoudig en duidelijk wordt uitgelegd.⁷⁹ Kansarme ouders beschikken soms niet over de nodige

⁷⁷ Belfi B., Gielen S., De Fraine B. & Verschueren K. (2013). [*Hoe de collectieve doelmatigheidsbeleving van lerarenteams wordt beïnvloed door sociaaleconomische schoolcompositie*](#). Een onderzoek naar de rol van organisatieproceskenmerken, Leuven: Steunpunt SSL.

⁷⁸ [Decreet basisonderwijs](#), art. 37bis. Geraadpleegd op 25/06/2013.

⁷⁹ Vlaamse Onderwijsraad, Algemene Raad. [Advies over het voorstel van decreet over inschrijvingsrecht](#), 12 mei 2011, punt 3.

computerinfrastructuur en/of vaardigheden om zich aan te melden.⁸⁰ Daarnaast hebben ouders voldoende tijd nodig om deze aanmeldings- en inschrijvingsprocedure te doorlopen. Op de meeste plaatsen kunnen intermediairs ouders helpen om hen te informeren en hen op het juiste moment gebruik te laten maken van hun rechten.

2.1.1.3 Leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften

Een ander aanknopingspunt is te vinden in het beleid dat scholen kunnen voeren voor kinderen met specifieke onderwijsbehoeften. Scholen voeren een actief zorgbeleid dat binnen een zorgcontinuüm is gekaderd. Daarin spelen preventie en remediëring een grote rol. Alle kinderen hebben baat bij een actief zorgbeleid, maar vooral de gekwetste kinderen ondervinden hiervan de voordelen. In het gewoon basisonderwijs zitten er immers heel wat kinderen met bijkomende zorgbehoeften die zich op allerlei niveaus situeren: leerproblemen, concentratieproblemen, psychosociale problemen, problemen met de motoriek, ...

Uit een recent onderzoek blijkt dat vooral middenklasse-ouders de weg naar GON- of ION-begeleiding voor hun kind vinden.⁸¹ De begeleide kinderen komen duidelijk uit vooral tweoudergezinnen met voornamelijk de Belgische nationaliteit. In bijna de helft van de gevallen hebben beide ouders een diploma hoger onderwijs. De onderzoekers stellen vast dat slechts 14,1 % (398,6 op 2827 leerlingen) van de GON-leerlingen voldoet aan minstens één GOK-criterium. Bij ION-leerlingen is dit percentage 31,8 % (of 13,67 op 43 leerlingen).

➤ Buitenschoolse hulpverlening voor kinderen met specifieke onderwijsbehoeften

In sommige gevallen is men van oordeel dat het kind aangewezen is op bijkomende buitenschoolse hulp. Dan wordt de hulp van een externe hulpverlener (bv. een logopedist) ingeroepen die therapie aanbiedt. Dit is veelal betalend en kan een zware financiële belasting voor de ouder(s) zijn. Anderzijds is het zo dat sommige personen met een laag inkomen recht hebben op een verhoogde tegemoetkoming van het ziekenfonds. Daarvoor moet wel aan bepaalde voorwaarden worden voldaan.

Over het algemeen is buitenschoolse hulpverlening toegankelijker voor financieel sterke gebruikers. Zij hebben niet alleen de financiële middelen, maar vinden tevens gemakkelijker de weg op administratief gebied. Kwetsbare ouders vinden moeilijker de weg naar hulpverlening en lopen dan bovendien nog vaak tegen de financiële grenzen aan. Die praktijk vergroot de kloof tussen arm en rijk in het onderwijs.

➤ Oriëntatie naar het buitengewoon onderwijs

Voor sommige kinderen met speciale onderwijsbehoeften volstaat de aangeboden zorg in het gewoon basisonderwijs soms niet. Voor hen kan het buitengewoon onderwijs dan een goede oplossing zijn. Door het gebruik van specifieke leermethodes en aangepaste organisatievormen wil het buitengewoon onderwijs optimale ontwikkelingskansen geven.

⁸⁰ Vlaamse Onderwijsraad, Algemene Raad. [Advies over ict-integratie in het leerplichtonderwijs](#), 30 mei 2013, p. 16: 'Tegelijk blijkt dat de kostprijs van media voor alle jongeren een groot struikelblok vormt, niet alleen voor jongeren uit sociaal-economisch kwetsbare gezinnen'.

⁸¹ Petry, K., Ghesquière, P., Jansen, D. & Vanhelmont, L. (2013). [GON en ION anno 2012 \(OBPWO 10.01\) beleidsamenvatting](#).

Het buitengewoon onderwijs kan kansen geven, maar kan in sommige omstandigheden helaas ook kansen ontnemen. De socio-economische afkomst vergroot het risico op een oriëntatie naar het buitengewoon onderwijs. Arbeiderskinderen, kinderen van etnisch-culturele minderheden, kinderen uit (generatie)arme gezinnen of eenoudergezinnen belanden veel vaker in het buitengewoon lager onderwijs. De kans om naar het buitengewoon onderwijs georiënteerd te worden, is vijf tot zes keer hoger voor kinderen en jongeren die leven in armoede dan bij het gemiddelde Vlaamse kind. De kinderen uit deze gezinnen komen voornamelijk terecht in de onderwijstypes 1, 3 en 8.⁸²

Soms wordt buitengewoon onderwijs geadviseerd als een goed alternatief wanneer de ouders geen beroep kunnen doen op buitenschoolse hulp.⁸³ Als een kind in een school voor buitengewoon onderwijs therapie krijgt, moeten de ouders niet bijkomend betalen, want daar vormen de therapieën een vast onderdeel van het aanbod. Ook het gratis busvervoer wordt soms als bijkomend argument voor een oriëntatie aangewend.

Ouders ervaren de oriëntatie naar het buitengewoon onderwijs op verschillende manieren. Sommigen zien dit als een positieve overgang. Hun kind wordt positief gewaardeerd en ervaart minder stress. Het is een rustpunt. De ouders voelen zich beter begrepen en er is opnieuw aandacht voor hun kind. Andere ouders proberen deze overgang dan weer zo lang mogelijk uit te stellen. Ze ervaren het als een uitstoting uit het gewoon onderwijs en ze zien het als een bewijs dat men minderwaardig is.⁸⁴

Niet alleen de ouders, maar ook de betrokken kinderen zelf hebben hun beleving van de oriëntatie naar het buitengewoon onderwijs. Een aantal van hen durft niet te vertellen dat ze in het buitengewoon onderwijs schoollopen. Dat is voor hen te stigmatiserend.

➤ **Busvervoer naar de school voor buitengewoon onderwijs**

Alle leerlingen in het buitengewoon onderwijs hebben recht op gratis busvervoer op voorwaarde dat ze naar de dichtstbijzijnde school gaan van het net dat zij verkiezen én dat de gekozen school het type onderwijs aanbiedt waarnaar het attest van de leerling verwijst. De leerlingen worden ofwel aan huis opgehaald of moeten zich naar een opstapplaats begeven.

Kwetsbare gezinnen zijn vaak minder mobiel. Daarnaast hebben zij slechts een klein sociaal netwerk (buren, familie, vrienden) waarop ze kunnen terugvallen. Het niet mobiel zijn, belemmert de ouders om de kinderen naar school te brengen.⁸⁵ Daarom maken kinderen in armoede vlugger gebruik van het busvervoer dan kinderen van een hoge socio-economische status. Het zich verplaatsen naar een opstapplaats is vaak een probleem.

Door een lang bustraject, veelvuldige stopplaatsen en eventueel een overstapplaats zijn de kinderen vaak lang onderweg. Kinderen ervaren deze busrit vaak als een kwelling, niet alleen

⁸² Nicaise, I., Desmedt, E. (2008), *Gelijke kansen op school: het kan! Zestien sporen voor praktijk en beleid*, Plantyn.

⁸³ Van Den Eede, L. (2012), *Perceptie van onderwijsactoren op de doorverwijzing van kansarme kinderen naar het buitengewoon onderwijs*. VUB.

⁸⁴ Koning Boudewijnstichting A.V. (1994). *Algemeen verslag over de armoede*.

⁸⁵ Vereniging waar armen het woord nemen, Welzijnsschakel Puurs VZW, *Wegwijzer: naar meer mobiliteit voor mensen in armoede*.

omwille van de ritduur, maar ook omwille van de vele ruzies, pesterijen, ... die er plaatsvinden. Het gebeurt dat kinderen als sanctie (tijdelijk) van het busvervoer worden uitgesloten waardoor zij nog moeilijk op school geraken. Wie niet mobiel is, wordt hierdoor extra getroffen.

De busbegeleiders hebben in principe geen pedagogisch diploma, waardoor zij niet steeds op de hoogte zijn van bepaalde problematieken (bv. armoede, type van de leerlingen) en hier vaak onvoldoende adequaat op reageren. Het is dus noodzakelijk dat zij over de mogelijkheden beschikken om zich hierin te kunnen professionaliseren.

Verscheidende organisaties kaarten al vele jaren de problematiek van het busvervoer bij de overheid aan.

2.1.1.4 Hindernissen in de schoolloopbaan

Ook de mate waarin kinderen vorderen of haperen in hun schoolloopbaan kan verband houden met de armoedeproblematiek.

➤ Zittenblijven⁸⁶

In België blijft meer dan 15 % van alle leerlingen minstens eenmaal zitten tijdens de schoolcarrière. Kinderen van wie besloten wordt dat ze best het jaar eens overdoen, hebben in de eerste plaats zwakkere leerprestaties dan andere kinderen van hun leeftijd.

Onderzoek en literatuur wijzen uit dat zittenblijven minder gunstige effecten blijkt te hebben dan leerkrachten, directies en ouders denken.⁸⁷ Zo leidt zittenblijven doorgaans niet tot betere schoolse prestaties (tenzij in het bisjaar), wisselen zittenblijvers vaker van school, verlaten ze vaker voortijdig het secundair onderwijs zonder diploma en stromen ze minder door naar het hoger onderwijs, ... Zittenblijven heeft eveneens een negatief effect op het welbevinden. Er zijn bovendien verschillen tussen jongens en meisjes: jongens blijven meer zitten dan meisjes.⁸⁸

Zittenblijven hangt vaak samen met een zwakkere socio-economische thuissituatie. Kinderen van een lagere sociale afkomst lopen een groter risico om te blijven zitten dan meer bevoorrechte kinderen. Kinderen van etnisch-culturele minderheden blijven in het algemeen vaker zitten dan autochtone kinderen. Onderzoek heeft aangetoond dat dit vooral te wijten is aan hun zwakkere socio-economische afkomst en niet aan mogelijke taal- of aanpassingsproblemen.

Scholen die in kansarme buurten gelegen zijn, hebben meer zittenblijvers. Meer dan 40 % van de leerlingen uit kansarme buurten is aan het eind van de lagere school minstens een keer blijven zitten. Aan het eind van het secundair onderwijs is dit aandeel opgelopen tot meer dan 60 %.

⁸⁶ Juchtmans, G., Belfi, B., De Fraine, B., Goos, M., Knipprath H., Vandenbroucke A. & Verbeek B. (2011). *Samen tot aan de meet, alternatieven voor zittenblijven*. Garant.

⁸⁷ Juchtmans, G., Vandenbroecke, A., Goos, M. & De Fraine, B. (2011). *OBPWO-project 10.02, Zittenblijven in vraag gesteld. Een verkennende studie naar nieuwe praktijken voor Vlaanderen vanuit internationaal perspectief*.

⁸⁸ Eurydice (2010). *Gender difference in educational outcomes: study on the measures taken and the current situation in Europe*. Brussel: Education, Audiovisual and Culture Executive Agency.

– Oriëntatie naar de B-stroom⁸⁹

Ongeveer 12 % van de leerlingen gaat na de lagere school naar het eerste leerjaar B.⁹⁰ Een aantal van hen maakt deze overstap voor ze het zesde leerjaar (succesvol) hebben doorlopen. In Vlaanderen zien we overwegend kinderen uit gezinnen met de laagste socio-economische status in de B-stroom terecht komen. De lage sociaal-economische status van het gezin leidt tot zwakke schoolprestaties, de zwakke schoolprestaties 'rechtvaardigen' de doorstroom naar de B-stroom.⁹¹ De keuze voor de B-stroom beperkt in de praktijk veelal de toekomstmogelijkheden van de kinderen.

2.1.1.5 Brede school

Kansarmoede bestrijden is een belangrijk element in het concept 'brede school' zoals zich dat de laatste jaren ontwikkeld heeft. Een brede school is een samenwerkingsverband tussen verschillende sectoren waaronder één of meerdere scholen samen werken aan een brede leer- en leefomgeving in de vrije tijd en op school met als doel maximale ontwikkelingskansen voor alle kinderen en jongeren.⁹²

Het idee van brede school groeit veelal daar waar scholen oplossingen zoeken voor kwesties zoals het wegwerken van sociale ongelijkheid, leerlingen leren omgaan met agressie en geweld, compenseren van leemten in de gezinsopvoeding en milieueducatie.⁹³ Maar, scholen kunnen al die uitdagingen niet alleen aan en gaan daarom op zoek naar partners uit het welzijnswerk, de gezondheidszorg en jeugdhulpverlening, de cultuursector, ... Door samenwerking met andere actoren kan er efficiënter gewerkt worden aan het verhogen van de ontwikkelingskansen en leeruitkomsten (leerprestaties, leerwinst, welbevinden) van leerlingen.

2.1.1.6 Participatie als empowerment

Unicef ziet armoede als een inbreuk op de economische, sociale, politieke rechten en burgerrechten van kinderen.⁹⁴ Het Kinderrechtenverdrag kent participatierechten toe aan kinderen en legt een duidelijke verantwoordelijkheid bij de overheid en andere betrokkenen. Bovendien moet er bij de uitvoering van de rechten rekening worden gehouden met het recht op vrije meningsuiting en op een mening waaraan passend belang wordt gehecht. Bijgevolg moet onderwijs niet alleen jongeren kennis bijbrengen over mensenrechten, het onderwijs moet via structuren de grondrechten respecteren en gestalte geven.⁹⁵

Participatie is meer dan alleen een stem hebben. Het is een uitdrukking van de meer fundamentele vrijheid om zelf betekenis en richting te geven aan het leven.⁹⁶ Participatie is een

⁸⁹ De Vlor doet geen voorafname op de beleidsintenties zoals die in het 'Masterplan over de hervorming van het secundair onderwijs' zijn geformuleerd.

⁹⁰ Hirtt, N., Nicaise, I., & De Zutter, D. (2007). *De school van de ongelijkheid*. Berchem: EPO.

⁹¹ Boone, S., & Van Houtte, M. (2010). *Eindrapport van het OBPWO-PROJECT 07.03: Sociale ongelijkheid bij de overgang van basis- naar secundair onderwijs*.

⁹² Joos, A. & Ernalsteen, V. (2010), [Wat is een brede school? Een referentiekader](#). Steunpunt GOK – Steunpunt Diversiteit en Leren.

⁹³ Nicaise, I. & Desmedt, E. (2008), *Gelijke kansen op school: het kan! Zestien sporen voor praktijk en beleid*. Plantyn.

⁹⁴ Unicef België (2013). [Iedereen gelijke kansen op school? Dat denken kinderen en jongeren ervan](#).

⁹⁵ Nicaise, I. & Desmedt, E. (2008), *Gelijke kansen op school: het kan! Zestien sporen voor praktijk en beleid*. Plantyn.

⁹⁶ Annoot, H. (2003-2004), 'Leerlingenrechten en het vormgeven van participatie op school: mogen meepraten of zelf doen?' in: *Tijdschrift voor Onderwijsrecht en -Beleid*: 29-38.

hefboom om de negatieve beeldvorming over kwetsbare kinderen te doorbreken: zij zijn geen passieve slachtoffers of de bron van de problemen, maar wel een deel van de oplossing.

Een school met een participatieve cultuur nodigt alle betrokkenen (leraren, ouders, leerlingen, de buurt, ...) uit om initiatief te tonen, mee beslissingen te nemen en verantwoordelijkheid te dragen. Het gaat echter niet alleen over structuur, maar vooral over een cultuur van authentieke en respectvolle participatie. De school doet dit omdat ze gelooft dat actieve participatie bijdraagt tot een krachtige, betekenisvolle leer- en leefomgeving en omdat dit de onderwijsuitkomsten verhoogt.

➤ **Leerlingenparticipatie**

Voor alle kinderen is participatie een middel om betrokken te zijn bij de belangrijke dingen van het (samen)leven. Het is meer dan inspraak, zij kunnen bijdragen tot wat er op school gebeurt. Er wordt hen engagement gevraagd. Scholen gaan via de dialoog met hun leerlingen participatie een plaats geven waardoor leerlingen hun leren en leven kunnen sturen. Dat is empowerment. Tegelijk leren zij zo meer over hun kunnen en beperkingen.

Indien men het kind als belangrijke actor erkent, zijn een aantal kenmerken in de basishouding van het schoolteam essentieel: o.a. oprecht interesse tonen, de leerling laten voelen dat hij de moeite waard is en iets betekent en dat hij er, ondanks moeilijkheden, mag zijn. Bij uitbreiding wordt die aanvaarding breder ingebed: niet alleen het kind betekent iets, maar ook zijn/haar gezin en sociale context.

Leerlingen uit kwetsbare milieus zijn niet meteen in de klassieke participatiekanalen terug te vinden. Zo wordt de deelname aan een leerlingenraad, bijvoorbeeld, nog altijd bepaald door de sociale achtergrond van de ouders. Bij verkiezingen zie je dat de sterkste, meest in het oog springende jongeren, worden aangeduid om de klas te vertegenwoordigen. Hoe formeler de structuur is op school, hoe minder betrokkenheid er is van sociaal achtergestelde groepen. Dit mechanisme kan enkel worden doorbroken als men op zoek gaat naar een andere methodiek, naar een creatieve manier van inspraak.

➤ **Ouderparticipatie**

Ouderparticipatie wordt om verschillende redenen waardevol gevonden. Ouderparticipatie kan taakverlichting geven voor de school (pragmatisch motief) of helpen de opvoeding van school en ouders op een lijn te brengen (pedagogisch motief). Betrokkenheid van ouders komt het leerproces van kinderen ten goede (onderwijspsychologisch motief) en ouderparticipatie kan worden beschouwd als een vorm van democratisering en een middel tot culturele integratie (maatschappelijk motief).⁹⁷

Dat wil echter niet zeggen dat alle betrokkenen op eenzelfde manier inhoud en/of betekenis geven aan 'ouderparticipatie'. Of hoe vult men, bij uitbreiding, het begrip 'ouderbetrokkenheid' in? De eigen referentiekaders en ervaringen bepalen voor een groot deel de manier waarop men de participatie en betrokkenheid van de ander ervaart. Tegelijk bepalen deze kaders en

⁹⁷ Vettenburg, N., in Nicaise, I. & Desmedt, E. (2008). *Gelijke kansen op school: het kan! Zestien sporen voor praktijk en beleid*. Plantyn.

ervaringen sterk de wijze waarop men zelf zorgt voor kansen om betrokkenheid te tonen⁹⁸, te participeren. Scholen moeten een veilige omgeving kunnen creëren. Dat is een voorwaarde om tot ouderparticipatie te komen.

Doorgaans worden ouders als partners van de school beschouwd. Zij zijn niet alleen de eerste opvoeders, maar tevens de ervaringsdeskundigen in de ontwikkeling van hun kinderen. Bij maatschappelijk kwetsbare ouders verlopen de contacten met de school vaak moeizaam. Scholen stellen een geringe participatie aan schoolactiviteiten (bv. oudercontacten) van ouders uit lagere sociale milieus vast. In de school denkt men soms dat deze ouders weinig geïnteresseerd en betrokken zijn in de schoolloopbaan van hun kinderen. Echter, deze kwetsbare ouders geven dat wel te zijn. Maar hun eigen negatieve ervaringen met maatschappelijke instellingen (o.a. de school) zorgen ervoor dat zij op een andere manier naar de begeleiding van hun kinderen kijken.

Nochtans kan het onderwijs een empowerende rol spelen voor maatschappelijk kwetsbare ouders en kinderen. Een voorwaarde hiertoe is dat deze kinderen en hun ouders een positieve band met de school kunnen ontwikkelen. De leefwereld van het gezin en de leefwereld van de school verschillen van elkaar. Zij hebben elk hun eigen waarde en hebben invloed op elkaar. Gebrek aan kennis en appreciatie van de cultuur van deze gezinnen bemoeilijkt dit bindingsproces, ondanks heel wat inspanningen die op dat vlak worden geleverd. Een intensere samenwerking binnen een participatieve schoolcultuur moet kunnen bijdragen aan het verkleinen van die kloof tussen beide milieus en een grotere mate van erkenning van de cultuur van maatschappelijk kwetsbare milieus kunnen bewerkstelligen.

Drie factoren beïnvloeden de aard en de mate van onderwijsbetrokkenheid van ouders:⁹⁹

- *de persoonlijke en psychologische factoren:*
De rol die men ouders oplegt of de rol die ouders zichzelf toeschrijven, hebben een belangrijke psychologische invloed. De individuele verwachting en overtuiging van de ouder omtrent wat hij kan bereiken in de school, is een belangrijke factor.
- *de contextuele factoren:*
De perceptie van het schoolklimaat is voor ouders belangrijk. Het is belangrijk dat de ouders het gevoel hebben dat ze de school mee dragen. Als het schoolklimaat niet aansluit bij de beleavingswereld van de kinderen en hun ouders, als de school om een of andere reden als bedreigend ervaren wordt, verkleinen de kansen op participatie. Voor (maatschappelijk kwetsbare) ouders en kinderen is een 'veilig schoolklimaat' heel belangrijk.
- *de socio-culturele of demografische factoren:*
De socio-economische status, de opleiding van de ouders, de gezinssamenstelling, ... beïnvloeden de ouderbetrokkenheid. Uiteraard kan er een groot verschil zijn tussen de betrokkenheid op school en de betrokkenheid thuis. Dit laatste impliceert opnieuw voorzichtigheid in het duiden en aanpakken van ouderbetrokkenheid.

⁹⁸ Op welke manier een ouder betrokken is bij het onderwijsleerproces van zijn kind, is niet altijd zichtbaar, 'aantoonbaar'.

⁹⁹ Verhoeven, J., C., Devos, G., Stassen, K. & Warmoes, V. (2003), *Ouders over scholen*. Garant.

Het zoeken naar de noden en behoeften van het kind en zijn ouders binnen de onderwijsleersituatie, is uiteraard niet voldoende om participatie en betrokkenheid te vergroten. De school zal een beleid moeten realiseren waarbij een aantal structurele acties die kansen op ontmoeting en betrokkenheid mogelijk maken. Veel scholen nemen al inspirerende initiatieven op dit niveau. Ten slotte zal een participatief schoolklimaat gevoed worden vanuit een open schoolcultuur en een aantal basishoudingen die men naleeft. Echtheid en congruent gedrag van alle leden van het schoolteam en in alle mogelijke contacten zijn daarbij belangrijk. Kinderen en ouders uit maatschappelijk kwetsbare milieus zullen snel signalen oppikken die tegenstrijdig zijn, met spijtige gevolgen voor de kinderen en de ouders.

2.1.2 Kinderarmoede bestrijden via het leer- en leefklimaat in de klas en op school: aanbevelingen voor de overheid

De Vlor vraagt dat de overheid zorgt voor:

- mogelijkheden om volop in te zetten op de totale persoonlijkheidsontwikkeling bij kinderen met inbegrip van talentontwikkeling;
- mogelijkheden voor opname van de armoedeproblematiek als substantieel onderdeel van het volledige professionaliseringstraject van het onderwijspersoneel:
Daarbij moet voldoende aandacht gaan naar het leren waarnemen en interpreteren van armoede en ermee leren omgaan en voor het voorkomen van vooroordelen;
- de middelen voor de uitbouw van een brede multidisciplinaire dienstverlening tijdens de hele schoolloopbaan en het wegwerken van de praktische en materiële belemmeringen die samenwerking in de weg staan;
- preventie van zittenblijven door:
 - scholen te stimuleren tot het verkennen en uitwerken van alternatieven voor zittenblijven;
 - na te gaan of bepaalde maatregelen geen ongewenst effect hebben op het vlak van zittenblijven, zoals de taalproef op het einde van de derde kleuterklas.
- structurele middelen voor scholen en clb voor specifiek personeel dat een brug kan slaan met de leer- en leefomgeving van kwetsbare kinderen (brugfiguren, ervaringsdeskundigen, ...);
- een eenvoudige, transparante en eenvormige aanmeldings- en inschrijvingsprocedure voor alle scholen zodat ook kwetsbare ouders meer tijd hebben en optimaal hun rechten tot aanmelding en inschrijving kunnen benutten;
- een heldere, correcte, eenvoudige en toegankelijke informatiecampagne over het inschrijvingsbeleid voor ouders, met een bewust communicatiebeleid naar bepaalde risicogroepen;
- degelijk georganiseerd busvervoer naar de school voor buitengewoon onderwijs met korte ritten en voldoende begeleidend personeel dat over de nodige pedagogische vaardigheden beschikt;

- incentives voor de uitbouw van een participatief schoolklimaat zodat ook kinderen in armoede, rekening houdend met hun ontwikkelingsniveau en hun leeftijd, in het schoolbeleid worden betrokken;
- financiële middelen voor participatie en ouderbetrokkenheid van kansarme ouders in scholen en ouderverenigingen;
- structurele middelen voor de aanpak van kinderarmoede (op school) in plaats van een projectmatige aanpak.

2.2 De invloed van kleuterparticipatie

2.2.1 Definitie

Kleuterparticipatie kan verschillende betekenissen hebben:¹⁰⁰

- kinderen die niet ingeschreven zijn in de kleuterklas;
- kinderen die later ingeschreven worden dan de meeste kinderen;
- kinderen die wel ingeschreven zijn in een school, maar onregelmatig, weinig of systematisch te laat komen;
- kinderen die 'lijfelijk' aanwezig zijn in de klas, maar minder actief of betrokken zijn op het klasgebeuren dan we wensen.

De aandacht van het beleid gaat vooral naar kleuterparticipatie in de eerste drie betekenissen.

2.2.2 Probleemverkenning

2.2.2.1 Participatie van kwetsbare kinderen

De Oeso stelt het Vlaamse kleuteronderwijs uitdrukkelijk als model voorop voor andere landen.¹⁰¹ In 2012 stelde de Vlor in zijn rapport over de kleuterparticipatie in Vlaanderen dat de grote inspanningen om kinderen zo vlug mogelijk naar het kleuteronderwijs toe te leiden, hun vruchten hebben afgeworpen. In de periode 2010-2011 waren slechts 2,39 % van de 2-jarigen en 1 % van de 5-jarigen niet ingeschreven in een school. In het schooljaar 2010-2011 waren 97,40 % van de vijfjarigen meer dan 220 halve dagen aanwezig op school. 95,90 % van de driejarigen ging al 150 halve dagen of meer naar school.¹⁰² Deze cijfers worden bevestigd voor het schooljaar 2011-2012. Ook dan waren 99 % van de vijfjarigen ingeschreven in ons kleuteronderwijs. Het aantal op school aanwezige kleuters blijft nagenoeg stabiel.¹⁰³ In vergelijking met andere landen zijn dit hoge aanwezigheidscijfers.

¹⁰⁰ VCLB (2008). [Groeimap kleuterparticipatie](#).

¹⁰¹ Country Note (1999). *Early Childhood Education and Care*.

¹⁰² Vlaamse Onderwijsraad, Raad Basisonderwijs. [Beleidsinitiatieven kleuterparticipatie: een balans](#), 7 november 2012.

¹⁰³ Vlaams Parlement (2012). [Beleidsbrief Onderwijs, Beleidsprioriteiten 2012-2013](#). Stuk 1770.

Hoewel de participatie aan het kleuteronderwijs hoog is, zijn er toch kleuters die er niet aan deelnemen. Kinderen van laaggeschoolde of werkloze ouders, kleuters van een vreemde nationaliteit (anders dan de West-Europese) en anderstalige kleuters hebben meer kans om minder of niet naar school te gaan.¹⁰⁴ Er is ook een groep van kinderen die de kleuterschool totaal niet bereikt. De overheid heeft hierop slechts een beperkt zicht omdat er ook kinderen zijn die niet in het rijksregister zijn ingeschreven. Vaak zijn dit de meest kwetsbare kinderen die men alleen via gerichte acties kan bereiken (bijvoorbeeld kinderen uit Roma-gezinnen).

Er zijn ouders die er bewust voor kiezen om hun kind later te laten instappen. Zij doen dit omdat hun kind nog niet schoolrijp is, omwille van praktische of principiële redenen (bijvoorbeeld: 2,5 jaar vinden ze te jong om naar school te gaan). Vaak gaat het over ouders met een hogere socio-economische status. Zij hebben andere motieven dan maatschappelijk kwetsbare ouders.

Voor elke ouder is een kind het grootste bezit en dat geven ze niet graag af. Bij ouders in armoede leeft dit gevoel nog sterker. In de (nieuwe) schoolomgeving ontbreekt soms het basisgevoel van veiligheid. Daarnaast hebben ze schrik van de confrontatie met de 'norm' waaraan ze niet voldoen, ze worstelen met het tegemoet komen aan bepaalde verwachte attitudes (bijvoorbeeld administratieve verwachtingen). Ten slotte kost naar school gaan ook veel geld: kleding, uitrusting, voeding, uitstappen, opvang, ... (zie punt 2.3).

2.2.2.2 Vroegtijdige interventies

Wetenschappelijke studies beklemtonen dat een vroege instap in het kleuteronderwijs een belangrijk element is in het creëren van gelijke kansen. Tegelijk toont onderzoek aan dat vroegtijdige interventies (in kinderopvang en kleuteronderwijs) een positief effect vertonen op de leerprestaties van leerlingen in het basisonderwijs. Vooral risicoleerlingen profiteren het sterkst van deze vroegtijdige interventies.¹⁰⁵ Deze vaststelling onderstreept het belang van de inzet op kleuterparticipatie. Bovendien is het vroege welbevinden in de kleuterklas een grote voorspeller van het welbevinden in de eerste jaren van het basisonderwijs.

Vele scholen doen al heel wat moeite om het onthaal van nieuwe peuters, kleuters en leerlingen te verzorgen. Mensen in armoede zijn hier extra gevoelig voor. Investeren in een warm onthaalbeleid is investeren in de vertrouwensrelatie tussen ouders en school. Op die manier kan er een gevoel van basisveiligheid komen en wordt de drempel naar de school verkleind.

2.2.2.3 Overlegfora kleuterparticipatie

Er zijn overlegfora waar verschillende diensten (LOP, Kind & Gezin, OCMW's, integratiedienst, ...) ervaringen uitwisselen en samenwerken rond kleuterparticipatie. Via gerichte acties willen zij de participatie van kleuters aan het kleuteronderwijs bevorderen: huisbezoeken, vorming voor intermediairs en ouderbijeenkomsten en educatieve pakketten (zoals 'Super Sim gaat naar de kleuterklas').

¹⁰⁴ VCLB (2008). [Groeimap kleuterparticipatie](#).

¹⁰⁵ Bellens, K. & De Fraine, B. (2012). *Wat werkt? Kenmerken van effectief basisonderwijs*. Acco: Leuven.

2.2.3 Kinderarmoede bestrijden via de inzet op kleuterparticipatie: aanbevelingen voor de overheid

De Vlor vraagt dat de overheid zorgt voor:

- voldoende, kwalitatieve, betaalbare, toegankelijke en flexibele opvang voor peuters, afgestemd op de lokale noden, met extra oog voor kinderen in armoede;
- blijvende investering in haar acties rond kleuterparticipatie:
 - efficiënte gegevensverzameling;
 - betere ondersteuning van de kleuterschool met lestijden en tweedelijnssteuning;
 - wegwerken van financiële drempels;
 - bestendigen van kleuterparticipatie als opdracht voor de Centra voor Leerlingenbegeleiding en de Lokale Overlegplatforms;
 - sensibilisering.
- voldoende capaciteit in het (basis)onderwijs zodat alle kinderen, en in het bijzonder de kinderen in armoede, dichtbij hun woonplaats een plaats op de schoolbanken hebben.

2.3 De invloed van schoolkosten op kinderarmoede

2.3.1 Regelgeving

In de Belgische grondwet is de kosteloze toegang tot het leerplichtonderwijs opgenomen.¹⁰⁶ Dat betekent dat er geen inschrijvingsgeld mag gevraagd worden. Ook in internationale verdragen wordt kosteloos basisonderwijs opgelegd.

Sinds de invoering van de dubbele maximumfactuur mogen scholen geen kosten meer aanrekenen voor materiaal dat nodig is om de eindtermen te bereiken of de ontwikkelingsdoelen na te streven. Hiertoe heeft de overheid een lijst van materialen (de ODET-lijst) aangelegd die elke school gratis ter beschikking moet stellen.¹⁰⁷

2.3.2 Probleemverkenning

2.3.2.1 Hoge schoolfacturen

Het dagelijkse schoolleven brengt voor ouders heel wat kosten met zich mee. Ouders worden vaak met hoge facturen geconfronteerd. Enerzijds heeft dit te maken met uitgaven die scholen aanrekenen om het onderwijs te optimaliseren (bv. een museumbezoek, een sportdag, ...). Ook al

¹⁰⁶ Artikel 24, § 3, eerste lid, tweede zin, van de Grondwet bepaalt: 'De toegang tot het onderwijs is kosteloos tot het einde van de leerplicht.'

¹⁰⁷ De dubbele maximumfactuur legt vast hoeveel scholen aan ouders mogen doorrekenen voor zaken die niet onder de ontwikkelingsdoelen en eindtermen vallen en die scholen dus niet gratis moeten aanbieden. Er zijn twee maximumfacturen: een scherpe maximumfactuur voor extra's zoals daguitstappen, een tijdschrift, een museumbezoek, zwemmen (buiten het schooljaar gratis zwemmen), ... ; een minder scherpe maximumfactuur voor alle meerdaagse uitstappen.

vallen die kosten onder de scherpe maximumfactuur, voor minderbegoede ouders kunnen ze nog een probleem vormen. Meerdaagse extra-murosactiviteiten vallen onder de minder scherpe maximumfactuur en vormen voor mensen met financiële moeilijkheden een groot probleem.

Anderzijds betalen ouders ook vaak hoogoplopende kosten voor diensten die de school aanbiedt: maaltijden, voor- en naschoolse opvang, middagtoezicht, ... Met de bijdragen van ouders 'kopen' de scholen als het ware het personeel om dit toezicht te doen (leerkrachten, PWA's, ...). Ouders die deze opvang voor hun kinderen nodig hebben (bv. omwille van tewerkstelling) zien de schoolrekening hoog oplopen. Voor ouders in armoede is dit een grote hap uit hun budget. Als ouders geen gebruik van opvang willen maken om opvangkosten te vermijden, heeft dit een negatieve invloed op hun tewerkstellingskansen.

Naast de kosten voor diensten en uitgaven die vallen onder de dubbele maximumfactuur zijn er nog heel wat zaken die op de rekening terecht komen. Scholen doen immers ook heel wat activiteiten die buiten de maximumfactuur vallen. Juist omdat de maximumfactuur de financiële speelruimte van de scholen inperkt, gaan ze meer sponsoractiviteiten organiseren zoals de jaarlijkse barbecue, het schoolfeest en de tombola. Voor wie het niet breed heeft, komen deze kosten vaak ongelegen. Niet deelnemen aan deze activiteiten leidt dan vaak tot sociale uitsluiting.

2.3.2.2 Betalingsmodaliteiten

In een groot aantal scholen is het nu de gewoonte dat ouders (bijvoorbeeld maandelijks) facturen ontvangen voor hogere bedragen. Vroeger betaalden ouders vaker cash. Een klein bedrag cash betalen is handiger voor mensen met financiële problemen. Hoe meer verschillende betalingswijzen de scholen de ouders aanbieden, hoe hoger de kansen op betaling.

Ook ervaren vele ouders dat de schoolrekening niet steeds transparant is. Zij herkennen bepaalde aangerekende kosten niet, sommige omschrijvingen zijn te vaag, ... Wie met financiële moeilijkheden kampt, durft al moeilijker de stap te zetten om uitleg te vragen.

2.3.2.3 Schooltoelagen

Vanaf het schooljaar 2008-2009 kunnen ouders een schooltoelage voor het basisonderwijs aanvragen. De schooltoelage is gekoppeld aan de regelmatige aanwezigheid van de leerling. Wie twee jaar na elkaar onvoldoende dagen aanwezig is, moet de schooltoelage terugstorten. Voor gezinnen in armoede is het terugstorten van eerder ontvangen schooltoelagen een grote opgave. Zij ervaren dit als een straf, te meer omdat de terugstorting twee jaar na de feiten moet gebeuren. Bovendien hebben ouders de kosten om hun kind naar school te sturen al gemaakt, los van het feit of het kind wel of niet regelmatig naar school gaat.

2.3.2.4 Invloed van ouders op het kostenbeheersingsbeleid van de school

Ouders hebben beperkte inspraak in het kostenbeheersingsbeleid van de school via de schoolraad waar het schoolreglement en de bijdrageregeling (de schoolkosten, tarieven voor dienstverlening), ... moeten besproken en goedgekeurd worden. Echter, de participatie van mensen in armoede in inspraakorganen is eerder gering.¹⁰⁸

¹⁰⁸ Zie ook punt 2.1.1.6. Participatie als empowerment

De commissie Zorgvuldig Bestuur¹⁰⁹ kan een rol spelen bij geschillen tussen ouders en school betreffende kostenbeheersing op school. Zowel ouders als scholen of schoolbesturen hebben het recht om aan de commissie vragen te stellen of een klacht in te dienen over de toepassing van de principes van zorgvuldig bestuur, waarvan de beheersing van de onderwijskosten er een is.¹¹⁰ In de praktijk blijkt dat ouders en zeker de kansarme ouders moeilijk de weg vinden naar die commissie.

2.3.2.5 Deelname aan extra-murosactiviteiten

Scholen organiseren extra-murosactiviteiten om het onderwijs te verlevendigen. Ondanks de dubbele maximumfactuur blijven deze activiteiten een dure aangelegenheid.

Soms laten ouders in armoede hun kind niet deelnemen aan een activiteit of houden zij hun kind gewoon thuis om te vermijden dat er kosten worden gemaakt. Ouders laten hun schoolkeuze ook soms afhangen van de gehanteerde tarieven, want in de praktijk is de ene school goedkoper dan de andere.

2.3.2.6 Onbetaalde schoolrekeningen

Ouders in armoede kunnen de schoolrekeningen vaak niet betalen. In de praktijk worden zij dan geconfronteerd met betalingsherinneringen, afbetalingsplannen, incassobureaus, gerechtsdeurwaarders, hoogdrempeligheid van hulpverlenende instanties, ...

Scholen worden meer en meer met onbetaalde schoolrekeningen geconfronteerd. De school probeert te achterhalen wie wel en wie niet kan betalen, want beide situaties vragen om een andere aanpak. Het is echter niet eenvoudig om te achterhalen welke ouders niet kunnen betalen. Goede communicatie en dialoog met de betrokkenen kunnen daar zicht op geven. In deze situatie kan het clb vanuit haar draaischijffunctie een rol spelen door contacten te leggen met hulpverleners.

Sommige scholen of schoolbesturen werken samen met een incassobureau. Echter, de inzet van een incassobureau weegt op de relatie tussen de school en het gezin. Met een kostenbeheersend beleid kan de school onbetaalde schoolrekeningen zoveel mogelijk vermijden. In sommige regio's komen OCMW's tussen in het betalen van extra-murosactiviteiten of andere schoolkosten.

Een alternatief voor het werken met incassobureaus als laatste stap, is de minnelijke schikking bij de vrederechter. De bemiddelaar-rechter zoekt dan naar een oplossing die voor beide partijen aanvaardbaar is. Een minpunt aan die procedure is dat de ouders niet verplicht zijn om op de oproeping in te gaan. Een voordeel is dat de rechter zijn gezag kan aanwenden om de ouders te overtuigen om toch over te gaan tot betaling. Het akkoord dat op basis van de bemiddeling wordt

¹⁰⁹ <http://www.ond.vlaanderen.be/zorgvuldigbestuur/uitleg.htm>

¹¹⁰ 1.1. Scholen in het basisonderwijs vragen geen directe of indirecte inschrijvingsgelden. Verder vraagt de school geen bijdrage voor onderwijsgebonden kosten die noodzakelijk zijn om een eindterm te realiseren of een ontwikkelingsdoel na te streven. In het basisonderwijs moet de bijdragen van de ouders in verhouding zijn met de geleverde prestatie door de school. // 1.3. Een school in het basis- en secundair onderwijs geeft aan de ouders een overzicht van de financiële bijdragen via het schoolreglement. Het schoolreglement en dus ook de bijdrageregeling komen ter sprake in de schoolraad.

bereikt, heeft uitvoerbare kracht. Dat betekent dat de school met de tussenkomst van een gerechtsdeurwaarder kan overgaan tot de gedwongen uitvoering van het akkoord. Uit de praktijk blijkt dat deze kosteloze procedure vaak een positief einde heeft.¹¹¹

Organisaties die de belangen van armen verdedigen, vinden ook deze bemiddeling voor de vrederechter echter geen goede praktijk. De gerechtelijke sfeer waarin deze aanpak zich bevindt, wordt door mensen in armoede als bedreigend ervaren. Goede communicatie en opbouw van vertrouwen zien zij als alternatief voor de juridisering in de aanpak van onbetaalde schoolfacturen.

2.3.2.7 Kansenpas

Mensen met een laag inkomen leven vaak geïsoleerd. Om allerlei redenen nemen ze minder deel aan het verenigingsleven in de gemeente. Met een kansenpas kan een gezin met een laag inkomen aan verlaagde prijs deelnemen aan culturele, sociale of sportactiviteiten in de gemeente. Op die manier kan het gezin ook deelnemen, cultuur beleven, een sociaal netwerk uitbouwen, ontspannen en genieten, ... Cultuur en sport zijn geen luxe. Ze zijn een recht voor iedereen. Met een kansenpas betalen rechthebbenden doorgaans slechts een kwart van de normale prijs voor culturele of sportactiviteiten.

Kansenpassen zijn weliswaar gestart buiten het onderwijs, maar ze worden ook ingezet voor schoolactiviteiten. Rechthebbende kinderen krijgen 75 % korting voor culturele en sportactiviteiten, een- of meerdaagse uitstappen, ... waarbij de school een deel van de kosten uit haar werkingsmiddelen betaalt. De school is immers de plek bij uitstek waar alle leerlingen kennismaken met cultuur en sport. De redenering is dat participatie in schoolverband kan leiden tot participatie daarbuiten.

2.3.2.8 Flankerend onderwijsbeleid

Volgens artikel 5 en 6 van het decreet over flankerend onderwijsbeleid kunnen de gemeenten tussenkomen in sociale voordelen.¹¹² Het is niet voor alle scholen duidelijk wat sociale voordelen inhouden en waarvoor ze bij de gemeente kunnen aankloppen. Op dit moment moeten de scholen zelf te veel op zoek naar de voordelen die in feite automatisch zouden moeten worden toegekend. De gemeenten worden uitgedaagd een transparant en actief beleid te voeren en hierover zo optimaal mogelijk te communiceren.

Tegelijk kunnen scholen nog meer gebruik maken van de mogelijkheid binnen het flankerend onderwijsbeleid om specifieke projecten voor bepaalde doelgroepen in te dienen.

2.3.2.9 Ongelijken ongelijk behandelen

Artikel 76 van het decreet basisonderwijs stelt: 'Ieder schooljaar krijgen de schoolbesturen een werkingsbudget voor de werking, de uitrusting, het groot onderhoud van hun scholen, voor het werken aan rationeel energiegebruik in hun scholen en om tegemoet te komen aan de kosteloosheid vermeld in artikel 27 en aan de maximumfacturen vermeld in artikel 27bis. Bij de aanwending van het werkingsbudget moet ieder schoolbestuur rekening houden met een gelijke behandeling van al zijn gefinancierde of gesubsidieerde scholen en van al zijn leerlingen'.

¹¹¹ Werbrouck E. (2013). '[Hoe omgaan met onbetaalde schoolrekeningen?](#)' *School+Visie juni 2013*, VKBaO.

¹¹² [Decreet over flankerend onderwijsbeleid](#).

Volgens het decreet is de school dus verplicht om alle leerlingen gelijk te behandelen. Echter, laat het gelijkheidsprincipe toe dat men ongelijken ook ongelijk behandelt om meer gelijke kansen te creëren? Hierdoor zou een positieve discriminatie van armen verantwoord zijn. Een negatieve discriminatie wordt altijd begrensd door het gelijkheidsprincipe.

2.3.3 Kinderarmoede bestrijden via de aanpak van schoolkosten: aanbevelingen voor de overheid

De Vlor vraagt dat de overheid streeft naar:

- een kosteloos basisonderwijs
door te zorgen voor o.a. voldoende, kwalitatieve, toegankelijke, flexibele en inkomensgerelateerde voor-, na- en buitenschoolse opvang en middagopvang, binnen en buiten de schoolmuren.

De Vlor vraagt dat de overheid zorgt voor:

- een optrekking van de schooltoelagen voor de laagste inkomens;
- een automatische toekenning van schooltoelagen;
In afwachting daarvan: een investering in een groter bereik van de rechthebbende ouders door o.a. verschillende organisaties ouders te laten helpen bij de aanvraag;
- een maximale inzet op preventie van spijbelen en begeleiding van spijbelende leerlingen en hun ouders;
geen financiële sancties aan spijbelgedrag.
- een leidraad waarmee scholen moeten werken om met onbetaalde facturen om te gaan;
- een doortrekking kansenpas/uit-pas naar extra-murosactiviteiten,
(in samenwerking met de verschillende overheden).

2.4 De invloed van armoede op de gezondheid van kinderen

Dit hoofdstuk gaat na wat de invloed van armoede op de gezondheid van kinderen is. Daarbij worden enkele beïnvloedende factoren en knelpunten in kaart gebracht. Tegelijk wordt bekeken welke inbreng de school kan hebben in gezondheidsbevordering en welke actoren daartoe kunnen bijdragen.

2.4.1 Gezondheidsbevordering op school met oog voor gelijke kansen

Sinds 1 september 2007 worden alle basis- en secundaire scholen aangemoedigd een gezondheidsbeleid uit te stippelen. Dat stond in de intentieverklaring die in januari 2006 is opgesteld door de toenmalige Vlaamse ministers van Landbouw, Onderwijs, Volksgezondheid en Sport. De scholen bouwen dit gezondheidsbeleid uit zonder bijkomende middelen.

Gezondheidsbevordering op school kan een wezenlijke bijdrage leveren aan de gezondheid van kinderen. Werken aan een 'gezonde school' draagt bij tot gezondere leerlingen die daardoor beter leren, betere leerresultaten neerzetten en op termijn betere onderwijskwalificaties verwerven. Vervolgens verhogen de kansen op de arbeidsmarkt en vergroot de kans op een betere sociaal-economische status en een grotere maatschappelijke participatie. Deze elementen resulteren op hun beurt in een betere algemene gezondheid. Dat is een belangrijk element in de strijd tegen armoede.

Gezondheid is meer dan 'niet ziek zijn'. In 1948 al definieerde de Wereldgezondheidsorganisatie het begrip 'gezondheid' heel breed: 'Gezondheid is een staat van volledig fysiek, mentaal en sociaal welbevinden en niet alleen een afwezigheid van ziekte'.¹¹³ In het Ottawa Charter for Health Promotion van 1986 stelt de Wereldgezondheidsorganisatie dat gezondheid geen doel op zich is, maar een bron die mensen toelaat een individueel, sociaal en economisch productief leven te leiden.¹¹⁴

Vandaag is men het erover eens dat gezondheidsbevordering via de school een 'whole school approach' vraagt. Een goed gezondheidsbeleid richt zich op de verschillende niveaus in de school. Zo zijn er activiteiten of projecten die zich richten naar individuele leerlingen, een klas, de hele school of de school en haar omgeving. Een kwaliteitsvol gezondheidsbeleid voeren op school betekent ook werken vanuit de verschillende strategieën. Een gezondheidsproject kan vertrekken vanuit gezondheidseducatie en hieraan een aanpassing van de omgeving koppelen die gezond gedrag meer vanzelfsprekend maakt. Vaak worden hierbij ook afspraken gemaakt. Ten slotte kan de school ook zorg en begeleiding voorzien voor individuele leerlingen of risicogroepen in de school.¹¹⁵

Een goed gezondheidsbeleid op school heeft oog voor gelijke kansen. Aandacht voor gelijke kansen op het vlak van gezondheidsbevordering komt erop neer een aanpak te ontwikkelen die kwetsbare groepen bereikt, zonder hen te stigmatiseren.¹¹⁶ Gezondheidsbevorderende acties of maatregelen mogen zeker de ongelijkheid niet vergroten, maar moeten voor iedereen winst en liefst meer winst voor kwetsbare groepen opleveren. Een voorbeeld kan dit illustreren: wanneer een school iedereen gratis schoolfruit aanbiedt, werkt dit gezondheidsbevorderend voor alle leerlingen, maar in het bijzonder voor kwetsbare groepen.

¹¹³ 'A state of complete physical, mental and social well-being, and not merely the absence of disease'.

Zie <http://www.who.int/about/definition/en/print.html>

¹¹⁴ Zie <http://www.who.int/healthpromotion/about/HPR%20Glossary%201998.pdf>.

Health is defined in the WHO constitution of 1948 as: A state of complete physical, social and mental well-being, and not merely the absence of disease or infirmity. Within the context of health promotion, health has been considered less as an abstract state and more as a means to an end which can be expressed in functional terms as a resource which permits people to lead an individually, socially and economically productive life. Health is a resource for everyday life, not the object of living. It is a positive concept emphasizing social and personal resources as well as physical capabilities. (Reference: Ottawa Charter for Health Promotion. WHO, Geneva, 1986)

¹¹⁵ Vlaamse Onderwijsraad, Algemene raad, [Advies over welbevinden en gelijke kansen in het gezondheidsbeleid op school](#), 23 juni 2011, p.16. **Whole school approach**: bij een integrale of schoolomvattende aanpak gaat het ten eerste om een brede combinatie van initiatieven, acties en maatregelen die samen zorgen voor een (meer) kwaliteitsvolle schoolomgeving. Vervolgens is er aandacht voor het betrekken van de hele schoolgemeenschap. Tenslotte geeft het beleid over de ganse lijn blijk van samenhang en diepgang (inhoudelijke consistentie, duidelijke focus, planmatige aanpak, ondersteunende structuur, 'ketenzorg', ...).

¹¹⁶ Vlaamse Onderwijsraad, Algemene Raad, [Advies over welbevinden en gelijke kansen in het gezondheidsbeleid op school](#), 23 juni 2011.

Onderzoek heeft aangetoond dat sommige maatregelen de sociale ongelijkheid versterken terwijl andere deze gelijk houden en nog andere interventies de sociale ongelijkheid verminderen.¹¹⁷ Enerzijds hebben interventies die oog hebben voor de bredere omgeving (cfr 'whole school approach') en voor de invloed van netwerken (bv. familie) meer effect en compenseren beter voor kwetsbare doelgroepen. Anderzijds gaan sterk cognitief gebaseerde interventies, maatregelen die bestaan uit 'lessen in de klas' zonder andere acties, eerder de sociale ongelijkheid versterken.

In de uitbouw van dit gezondheidsbeleid kunnen leerlingen, teamleden, ouders en externe partners (o.a. clb) een inbreng hebben. Een actieve participatie leidt tot gedeelde verantwoordelijkheid en komt de kwaliteit van het gezondheidsbeleid ten goede.

Op het vlak van gezondheid zijn de gelijke kansen bedreigd. Kinderen in armoede lopen op een aantal gezondheidsaspecten veel grotere risico's. In onderstaande probleemverkenning worden eerst een aantal bedreigende factoren opgelijst. Aansluitend wordt stil gestaan bij de rol die enkele actoren spelen in de aanpak van gezondheidsbevorderende maatregelen.

2.4.2 Beïnvloedende factoren en knelpunten

2.4.2.1 Plaats op de sociale ladder

Hoe gezond iemand is, hangt van verschillende factoren af. Aan de hand van enkele gezondheidsdeterminanten kunnen kwetsbare groepen op het vlak van gezondheid geïdentificeerd worden. De vier determinanten van gezondheid zijn:

- de biologisch/genetische constitutie (bv. stofwisselingsproblemen bij een gendefect);
- de fysische omgeving (bv. schone lucht of smog?) en de sociale omgeving (bv. wie een stevig sociaal netwerk heeft, voelt zich beter én is lichamelijk gezonder...);
- de toegang tot de gezondheidszorg (bv. de nabijheid, kostprijs en andere drempels van gezondheidszorg);
- de leefstijl (bv. voedings- en bewegingsgedrag).¹¹⁸

Tegelijk stelt men vast dat gezondheid de sociale ladder volgt. Hoe lager men zich op de socio-economische ladder bevindt, hoe meer de gezondheid van het individu de neiging heeft om te verslechteren en hoe meer de levensverwachting wordt ingeperkt.¹¹⁹ En hoe lager iemands opleidingsniveau, hoe lager de objectieve en de zelf ingeschatte gezonde levensverwachting. 'Wie onderaan de maatschappelijke ladder staat, heeft meer kans op een minder goede gezondheid, heeft minder 'gezonde jaren' voor de boeg en daar bovenop nog een hogere kans op vroegtijdige sterfte. Bovendien bemoeilijken financiële en andere drempels hun toegang tot de gezondheidszorg.'¹²⁰ Preventie, uitstel of afstel van gezondheidszorg hangt mede af van het

¹¹⁷ De Bourdeaud'hui, I. (2010). 'Zijn gezondheidsbevorderende interventies op school even effectief voor alle leerlingen?'. Presentatie op het seminarie Gelijke kansen ten aanzien van gezondheid voor alle leerlingen. Brussel: Vlaamse Onderwijsraad.

¹¹⁸ <http://www.be-causehealth.be/nl/thema's-en-werkgroepen/sociale-determinanten-van-gezondheid.aspx#Ua8Lw9J7Kul>

¹¹⁹ Steenssens, K., Aguilar, L., M., Demeyer, B. & Fontaine, P. (2008). *Kinderen in armoede – een status quaestionis van het wetenschappelijk onderzoek voor België*. IGOA-GIREP, HIVA.

¹²⁰ Vranken, J., Campert, G., De Boyser, K. & Dierckx, D., *Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 2007*, Acco: Leuven.

inkomen: hoe lager het inkomen, hoe meer uitstel of afstel van gezondheidszorg en hoe minder aandacht voor preventie.

Helaas geldt dit ook voor kinderen en jongeren. Kinderen uit lagere sociale klassen hebben meer kans op ongezond gedrag: zij bewegen minder, ze eten ongezonder, hebben meer ongezonde slaapgewoonten, kijken meer televisie, ... Ze lopen een hoger risico op een lager mentaal welbevinden. Weliswaar stellen er zich culturele verschillen. Zo eten kinderen uit Marokkaanse gezinnen doorgaans meer fruit.

De meeste symptomen nemen toe met de leeftijd. Meisjes voelen zich over het algemeen in een minder goede gezondheid dan jongens. Ze lopen een hoger risico op een lager mentaal welbevinden dan jongens en denken meer aan zelfdoding.¹²¹ Meisjes gaan ervaringen en gevoelens eerder internaliseren terwijl jongens eerder externaliseren.

2.4.2.2 Van in de moederschoot

Studies over perinatale gezondheid geven aan dat gezondheidsverschillen al beginnen voor de geboorte. De belangrijkste indicaties zijn: hoger aantal vroeggeboorten¹²², meer kinderen met groeiachterstand tijdens de zwangerschap, hoger aantal kinderen met een laag geboortegewicht, lager gewicht en lengte bij jonge kinderen, meer hospitalisaties (neus-, keel- en oorontstekingen, rachitis, bronchitis, astma, diarree met dehydratie en ongevallen thuis) en een slechte staat van de mond en de tanden.¹²³ Moeders uit kansarme gezinnen geven zelf meer gezondheidsproblemen aan tijdens de zwangerschap.

Socio-economische verschillen hebben hun invloed op de gezondheid. Bij kinderen uit sociaal kwetsbare gezinnen komt er meer cariës en gezicht- en gehoorstoornissen voor.¹²⁴

2.4.2.3 Drempels in de toegang tot gezondheidszorg

Iedereen heeft recht op medische zorgen. In België regelt de wet op de verplichte ziekteverzekering voor geneeskundige verzorging en uitkeringen dit recht. Toch zijn er drempels die de toegang tot de gezondheidszorg bemoeilijken.

Vooreerst zijn er financiële drempels.¹²⁵ De gezondheidszorg is duur voor mensen met een beperkt inkomen. Hierdoor gaat iemand die in armoede leeft snel bezuinigen op (preventieve) gezondheidszorg. Maar ziek zijn brengt extra kosten met zich mee. Zo wordt de terugbetaling door het ziekenfonds bij een raadpleging bij de huisarts pas na enkele dagen op de bankrekening gestort. Huisartsen worden geacht voor mensen met een verhoogde tegemoetkoming aan een terugbetalingstarief te werken, maar dit wordt niet altijd toegepast. Mensen in armoede worden ook dikwijls geconfronteerd met afbetalingsplannen voor onbetaalde ziekenhuisfacturen. De overheid nam wel een aantal maatregelen om de toegang tot de gezondheidszorg te verbeteren

¹²¹ Vlaamse Onderwijsraad, Algemene Raad. [Advies over welbevinden en gelijke kansen in het gezondheidsbeleid op school](#), 23 juni 2011, p. 11.

¹²² In het buitengewoon onderwijs heb je procentueel meer vroeggeboren kinderen. Er is een link tussen leerstoornissen en vroeggeboorte.

¹²³ Deccache, A., Heremans, P. (1997). *Prévention, Médecine générale et milieux défavorisés, Etat des lieux et perspectives? Rapport du Séminaire Européen des 23 au 25 octobre 1997*, RCL-RSES: Bruxelles.

¹²⁴ Deccache, A., Heremans, P. (1997). *Idem*.

¹²⁵ Centrum Kauwenberg VZW (2005), [Gezondheids-ZORGEN, over de toegang tot de gezondheidszorg](#). Antwerpen.

voor onder andere mensen in armoede, zoals de invoering van de maximumfactuur¹²⁶ en de derdebetalersregeling.¹²⁷

Daarnaast zijn er administratieve drempels. Mensen in armoede hebben talrijke en uiteenlopende vragen en vinden niet altijd de weg naar de beschikbare informatie. Vaak weten zij niet waar ze recht op hebben of bij welke instantie ze moeten aankloppen.

Vervolgens zijn er communicatieproblemen. Net als in scholen voelen kwetsbare mensen zich in de hulpverlening soms niet gerespecteerd. Vele hulpverleners doen hun best om empathisch met deze mensen om te gaan, maar hebben nog vaak te weinig kennis van de armoedeproblematiek. Het moeilijke taalgebruik van sommige artsen wordt als een drempel ervaren.

Ten slotte zijn er drempels in verband met de geestelijke gezondheidszorg: de negatieve beeldvorming, de lange wachtlijsten en de kostprijs. (zie 2.4.2.6.)

Scholen spelen een belangrijke rol in het opvangen van signalen die op een drempel wijzen. Het zijn belangrijke signalen wanneer een kind bijvoorbeeld blijft lopen met een gezondheidsprobleem, een doktersbezoek uitstelt of ondanks medisch advies geen bril draagt.

Mensen zonder wettig verblijf vormen een aparte risicogroep. Zij hebben nauwelijks recht op sociale zekerheid in België. De 'dringende medische hulp' vormt daarop een grote uitzondering: mensen zonder wettig verblijf die onvoldoende eigen financiële middelen hebben, kunnen aan het OCMW van hun verblijfplaats vragen om de kosten voor dringende medische hulp te betalen.

2.4.2.4 Primaire hygiëne

Hygiëne is belangrijk voor de fysieke gezondheid en het mentale welzijn. Wie zich proper en goed in zijn vel voelt, heeft meer zelfvertrouwen en zet gemakkelijker de stap naar sociale integratie, een absolute voorwaarde om uit armoede te geraken.¹²⁸

Er zijn heel wat elementen waarop de school weinig of geen invloed heeft. Dat geldt bijvoorbeeld voor huisvesting. Wie in armoede leeft, is vaak slecht en te duur gehuisvest en wordt geconfronteerd met een kleine, ongezonde of slecht geïsoleerde woning. Vele huizen hebben onvoldoende voorzieningen zoals badkamer, toilet of douche. Dit kan leiden tot een gebrek aan hygiëne. Armoede is eveneens vaak energiearmoede. Voor wie een beperkt budget heeft, vallen de hoge energieprijzen extra zwaar. Ondermaatse huisvesting kan tot een verlies van sociale contacten leiden: bv. kinderen durven uit schaamte geen vriendjes uitnodigen.

Op een aantal terreinen (persoonlijke hygiëne, kledij, ...) kunnen scholen een belangrijke rol spelen. Het is echter voortdurend zoeken naar een delicaat evenwicht tussen verantwoordelijkheid opnemen (bv. wanneer de sociale integratie van het kind in het gedrang

¹²⁶ De maximumfactuur biedt elk gezin de garantie dat het niet meer moet uitgeven aan kosten voor geneeskundige verzorging dan een bepaald maximumbedrag (plafond). Als de medische kosten in de loop van het jaar dat maximumbedrag bereiken, krijgt de patiënt de overige medische kosten volledig terugbetaald.

¹²⁷ De derdebetalersregeling of 'regeling betalende derde' betekent dat de patiënt aan de zorgverlener enkel het remgeld betaalt. Een voorwaarde voor het krijgen van derdebetalersregeling is het ontvangen van een verhoogde tegemoetkoming of het hebben van het omniostatuu.

¹²⁸ Nieuwsbericht 15 januari 2013: [De Block deelt hygiënekits uit aan daklozen.](#)

komt) en respectvol afstand houden, tussen informatie en discretie, tussen zorgzaam spreken en zwijgen. Hierbij moet de autonomie van de ouders gerespecteerd worden. De school- en thuisnormen kunnen immers sterk verschillen.

Een van de gebieden waarop scholen een belangrijke invloed kunnen uitoefenen, is de netheid van de toiletten. Heel veel scholen kampen met vuile wc's, zonder wc-papier, zeep of handdoeken. Bovendien zijn de toiletten vaak de plaats waar er gepest wordt, mede omdat het toezicht er beperkt is (zie ook 2.1.1.1). Dat alles heeft gevolgen voor het welbevinden en voor de gezondheid van kinderen. De cumul van deze negatieve elementen zorgt voor een zoveelste laag boven op de gekwetste binnenkant van maatschappelijk kwetsbare kinderen.¹²⁹

Binnen de primaire hygiëne is voldoende slaap een belangrijk element voor alle kinderen. Goed uitgerust zijn, bevordert de concentratie. Voor peuters is een hele dag op school blijven heel vermoeiend. Daarom organiseren sommige scholen voor peuters en/of kleuters een slaapklasje. Om hun batterijen weer op te laden, kunnen ze een dutje doen terwijl er toezicht wordt gedaan. Kwetsbare kinderen hebben hier nog meer nood aan.

Soms neemt de problematiek van een leerling of een gezin zo grote proporties aan (bv. bij de zorg voor kinderen die in een kraakpand leven) dat de school het probleem niet alleen kan aanpakken. Dan is er nood aan samenwerking tussen de school en verschillende hulpverlenende instanties zoals het clb, het wijkgezondheidscentrum, vrijetijdsorganisaties, de buurtsteward, ...

2.4.2.5 Gezonde voeding

Mensen in armoede hebben gemiddeld een ongezonder gedrag dan hogere sociale klassen. Lager opgeleide personen kennen ook een ongezonder eetpatroon.¹³⁰ Wie het moet rooien met een beperkt inkomen gaat vaak beknibbelen op voeding. Dat kan negatieve gevolgen hebben voor de voedingsstatus en bijgevolg voor de algemene gezondheid.

Het probleem situeert zich niet zozeer in de aanschaf van voedingsmiddelen, maar in de kwaliteit en de bereiding ervan. Suiker- en vetrijke producten geven weliswaar veel energie, maar brengen relatief weinig essentiële voedingsstoffen aan. Wie grote hoeveelheden energierijke voedingsmiddelen consumeert, riskeert zwaarlijvigheid maar kan tegelijkertijd ondervoed zijn als gevolg van specifieke voedingsstoffentekorten. De achterliggende oorzaak van dit aankoopgedrag is dat een evenwichtig samengestelde voeding in het algemeen meer kost dan een ongezond voedingspatroon. Toch zijn er tal van gezonde mogelijkheden voor mensen met beperkte financiële middelen. Een meer uitgebreide productkennis kan zorgen voor meer variatie en een meer evenwichtige aanbreng van essentiële voedingsstoffen. Tegelijk kan het gedeeltelijk de budgettaire beperkingen compenseren.¹³¹

In het streven naar gezonde, betaalbare en kwaliteitsvolle voeding kan de school een belangrijke rol spelen. Hiervoor is een schoolbeleid vereist dat aandacht heeft voor leerlingen met bijzondere behoeften en specifieke doelgroepen, voor de werking in de klas, het schoolniveau en de (fysieke

¹²⁹ Unicef België (2013). [Iedereen gelijke kansen op school? Dat denken kinderen en jongeren ervan.](#)

¹³⁰ Vigez: [kansengroepen](#).

¹³¹ Wetenschappelijk Instituut Volksgezondheid, Gezondheidsenquête 2008: Voedingsgewoonten: 146.

en sociale) omgeving rond de school.¹³² Binnen het gezondheidsbeleid van de school kan het thema voeding deel uitmaken van een breed beleid met verschillende interventieniveaus. Scholen hanteren een mix van strategieën (leerinhouden aanbrengen, structurele maatregelen, aanpassing school- en arbeidsreglement en begeleiding) om het gezondheidsbeleid vorm te geven.

Een aantal scholen biedt de leerlingen de kans om te ontbijten zodat ze energie hebben en zich kunnen concentreren op het werk in de klas. Ook het aanbod van warme maaltijden op school kan voor kinderen in armoede een verschil maken. Het biedt hen de kans om minstens een keer per dag gezond en gevarieerd te eten. Voor gezinnen in armoede is het echter niet evident deze maaltijden te betalen. Sommige scholen bieden enkele leerlingen deze maaltijden gratis of tegen een sociaal tarief aan om tegemoet te komen aan hun kwetsbare situatie.

Scholen kunnen op een niet stigmatiserende manier een belangrijke rol spelen in gezondheidspromotie: frisdrank vervangen door gratis water, beweging in (na)schoolse activiteiten promoten, fruitconsumptie aanmoedigen, ... Als alle leerlingen gestimuleerd worden om water te drinken omdat het gezond is, hoeft een arme leerling zich niet uitgesloten te voelen omdat hij of zij zich geen frisdrank kan veroorloven.

2.4.2.6 Geestelijke gezondheid

– Armoede en welbevinden

Armoede heeft belangrijke negatieve gevolgen, niet alleen voor het fysieke, maar tegelijk voor het sociale en mentale welzijn. Hoe langer een gezin in armoede leeft, hoe meer bij een aantal arme kinderen de gevoelens van stress, angst, afhankelijkheid en ongelukkig zijn toenemen.¹³³ Jonge kinderen uit eenoudergezinnen, gezinnen van niet-westerse herkomst en gezinnen met een laag inkomen hebben de meeste kans op nadelige gevolgen van armoede op hun welbevinden.¹³⁴

De literatuur onderstreept het belang van geestelijke gezondheidzorg voor mensen in armoede, gezien het verband tussen armoede, stress en depressie bij de ouders, beproeving van de ouder-kindrelatie en een bemoeilijkte kinderlijke ontwikkeling.¹³⁵

Een hechte, affectieve ouder-kindrelatie is belangrijk in het afweren van de negatieve impact van armoede op welzijn en gezondheid. Een goede gehechtheid is van kapitaal belang omwille van het verband tussen een onveilige gehechtheid en (ernstige) gedragsstoornissen.¹³⁶ Verschillende buitenlandse projecten focussen op het investeren in de moeder-kindrelatie in het eerste

¹³² Vigez: [strategieën voor een gezondheidsbeleid op school](#).

¹³³ Vanhee, L. (2007), *Weerbaar en broos: mensen in armoede over ouderschap: een verkennende kwalitatieve studie in psychologisch perspectief*. Leuven: Katholieke Universiteit Leuven.

¹³⁴ Stevens, J., Pommer, E., Kempen H. & van Zeijl, E., (2009), *De jeugd een zorg. Ramings- en verdeelmodel jeugdzorg 2007*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

¹³⁵ Vanhee, L. (2007). *Armoede en veerkracht*. Leuven: Katholieke Universiteit Leuven.

¹³⁶ Steenssens, K., Aguilar, L., M., Demeyer, B. & Fontaine, P. (2008). *Kinderen in armoede – een status quaestionis van het wetenschappelijk onderzoek voor België*. IGOA-GIREP, HIVA.

levensjaar.¹³⁷ Het gaat dan om het begeleiden in situaties waar er een risico op sociale en psychologische verwaarlozing is in het eerste levensjaar.¹³⁸ De begeleidingsactiviteiten zijn erop gericht om de moeder-kind hechting te bevorderen: promotie van borstvoeding, begeleiden en bemiddelen bij bezoek aan pediatre of andere diensten, ...

Scholen worden voortdurend uitgedaagd respect op te brengen voor de loyaliteit van een kind voor zijn of haar ouder(s), ook al groeit het kind op in heel moeilijke omstandigheden. Eveneens is het belangrijk dat scholen oog hebben voor de niet-zichtbare ouder. De band ouder-kind is sterk, maar kan om een of andere reden (tijdelijk) verstoord zijn (bij echtscheiding, bij plaatsing van de kinderen, ...).¹³⁹

➤ **Leer- en leefklimaat op school**¹⁴⁰

Scholen kunnen een positieve bijdrage leveren aan het sociale en mentale welzijn van kinderen. Schoolervaringen zijn belangrijk in het leven van jonge mensen en beïnvloeden de ontwikkeling van het zelfvertrouwen, het zelfbeeld, het gedrag en de leerprestaties. Positieve schoolervaringen zijn een bron van welbevinden. Voor maatschappelijk kwetsbare kinderen is dat extra belangrijk (zie punt 2.1.1.1).

2.4.3 Actoren, partners in de gezondheidsbevordering

2.4.3.1 De rol van het Centrum voor Leerlingenbegeleiding¹⁴¹

Het clb is een belangrijke partner die de school ondersteunt in het ontwikkelen van haar gezondheidsbeleid.¹⁴²

Ofschoon preventieve gezondheidszorg zich niet laat beperken tot ziektepreventie (met een eenzijdig somatische benadering) bereikt het clb met de preventieve medische consulten ook de kinderen in armoede. Die consulten leveren het clb heel wat informatie op. Kinderen worden ongeveer om de twee jaar uitgenodigd voor een gesprek en een onderzoek door de verpleegkundige en de arts. Er zijn medische onderzoeken in de eerste en tweede kleuterklas, in het eerste, derde en vijfde leerjaar.

Afhankelijk van de leeftijd is er vooral aandacht voor het zicht, het gehoor, de groei, de mondgezondheid, de ontwikkeling van de puberteit, de sociale vaardigheden en het zich lekker

¹³⁷ Eurochild (2012). *Compendium of inspiring practices, early intervention and prevention in family and parenting support*: 62.

¹³⁸ In Rome (Italië) is er het project 'Il Melograno, Accogliere la Nascita'. De door hen gehanteerd risicofactoren zijn: kritieke economische situatie van de ouder(s), minderjarig zijn van de ouder(s), eenoudergezinnen, psychologische of psychiatrische aandoening van de ouder(s), drugverslaving van de ouder(s), migrant zijn, vroeggeboorte van het kind en handicap bij de moeder.

¹³⁹ De Zuidpoort (2010). *Ouder, je bent het en je blijft het*. Gent. Ouders kunnen door verschillende omstandigheden aan de zijlijn van de opvoeding van hun kind geraken. Gedurende drie jaar boog de werkgroep onderwijs van De Zuidpoort vzw, een vereniging waar armen het woord nemen uit Gent, zich over de vraag hoe deze ouders erkend kunnen worden als volwaardige opvoedingspartner.

¹⁴⁰ Unicef België (2013). *Iedereen gelijke kansen op school? Dat denken kinderen en jongeren ervan*.

¹⁴¹ <http://clb.vgc.be/leerkracht/gezondheidszorg.asp>

¹⁴² Vlaamse Onderwijsraad, Algemene Raad. *Advies gezondheidsbevordering op school*, 26 maart 2009. Het clb-decreet van 1998 gaf de clb de opdracht om het welbevinden van leerlingen te verhogen en om zowel aan preventieve als vraaggestuurde gezondheidszorg te doen. De ondersteuning van het clb situeert zich op verschillende domeinen: procesbegeleiding, aanleveren van inhoudelijke expertise over bepaalde thema's, hulp bij de uitbouw van een netwerk in functie van het gezondheidsbeleid, aanreiken van concreet materiaal, detecteren en signaleren van noden bij leerlingen, bijvoorbeeld naar aanleiding van het medisch consult.

voelen in zijn vel. Bij kleuters is er bijkomend aandacht voor de ontwikkeling van de taal en de motorische ontwikkeling (evenwicht, fijne en grove bewegingen, de coördinatie, ...). Het gaat hier dus niet over een algemene gezondheidsbalans, maar het clb kijkt vooral naar die aspecten van gezondheid, groei en ontwikkeling die belangrijk zijn om de schooltaken aan te kunnen.

Tegelijk wil het clb signalen en vragen over gezondheid opvangen van kinderen en ouders. Het clb houdt rekening met mogelijke risicofactoren zoals de armoedeproblematiek. Hierdoor krijgt het een breed beeld van de leerling. Het clb kan hiermee rekening houden als er vanuit de school of de ouders vragen naar ondersteuning komen.

In het buitengewoon onderwijs spelen de bijzondere consulten een belangrijke rol. De consulten kunnen aangepast worden aan het onderwijstype, de leeftijd en de problematiek van het kind.

Kinderen en jongeren kunnen, mits voorafgaand schriftelijk akkoord van de ouders, gratis door het clb worden gevaccineerd. Daarmee worden kinderen in armoede in grote mate bereikt.¹⁴³

2.4.3.2 Aandacht voor tandhygiëne

De artsen van Kind & Gezin en de clb-artsen zijn de enigen die een systematisch preventief tandonderzoek bij alle kinderen uitvoeren. Tijdens een aantal clb-consulten wordt gescreend naar cariës en orthodontische problemen. Er bestaat immers een standaard mondgezondheid.¹⁴⁴

In de praktijk blijkt dat preventiebeleid vooral voor de kansarmere groepen onvoldoende. De risicogroep voor cariës en ongunstig mondgezondheidsgedrag bestaat vooral uit kinderen van lage socio-economische klassen. Gezien het raadplegen van de tandarts bij kinderen meestal afhangt van het initiatief van de ouders, zijn het juist deze risicokinderen die moeilijk of niet bij de tandarts geraken.¹⁴⁵

Sinds 1 mei 2009 worden bij alle kinderen veel tandheelkundige behandelingen, met uitzondering van orthodontie, volledig terugbetaald. Zo hoopt men ouders te motiveren beter te zorgen voor het gebit van hun kinderen. Studies geven echter aan dat gratis mondzorg geen garantie is voor het oplossen van de toenemende cariës bij kinderen uit lage socio-economische klassen.¹⁴⁶

2.4.3.3 Gezicht- en gehoorstoornissen

Naast gegevens over tandverzorging is er aandacht voor gezicht- en gehoorstoornissen. Bij vijfjarige kleuters in Brussel is de prevalentie van gezicht- en gehoorstoornissen tweemaal zo hoog bij kinderen uit sociaal kwetsbare gezinnen als bij de totale populatie van vijfjarige kleuters. Onbehandelde gezichtsstoornissen komen meer voor bij kinderen uit sociaal kwetsbare gezinnen. Eenzelfde trend doet zich voor wat de gehoorstoornissen betreft.¹⁴⁷

¹⁴³ Vlaams Agentschap Zorg en Gezondheid, [Basisvaccinatieschema Vlaanderen 2013](#).

¹⁴⁴ [Besluit van de Vlaamse Regering tot vaststelling van de operationele doelstellingen van de Centra voor Leerlingenbegeleiding](#)

¹⁴⁵ Milis J. (2003). *Standaardisering van het CLB-mondonderzoek voor 4-jarigen*, Leuven: Katholieke Universiteit Leuven.

¹⁴⁶ VWVJ (2009). *Standaard mondgezondheid - Deel V: Mondzorg in België en Europa*.

¹⁴⁷ Deccache, A. & Heremans, P. (1997). *Prévention, Médecine générale et milieux défavorisés, Etat des lieux et perspectives, Rapport du Séminaire Européen du 23 au 25 octobre 1997*.

2.4.4 Kinderarmoede bestrijden via gezondheidsbevordering: aanbevelingen voor de overheid

De Vlor vraagt dat de overheid zorgt voor:

- meer afstemming van de armoedeaanpak van welzijn en onderwijs en onderzoek naar meer samenwerking tussen de verschillende niveaus:
De raad denkt specifiek aan gratis maaltijden voor elk kind in armoede en de kwaliteitsvolle inrichting van slaapklassen op school voor de jongste kleuters;
- actieve toeleiding door het clb-team naar een multidisciplinaire aanpak van gezondheidsproblemen van kwetsbare kinderen;
- ondersteuning van het clb in het wegwerken van drempels in de doorverwijzing naar hulpverlening.
- permanent overleg met de sector van gezondheidszorg zodat bepaald wordt wat in het clb kan gebeuren, hoe kwetsbare kinderen in een gepast circuit terecht kunnen en hoe een gelijke politiek kan gevoerd worden door alle betrokkenen;
- informatie aan de scholen over hoe scholen 'niet-zichtbare' ouders toch kunnen informeren over hun kind: wat zijn de mogelijkheden, rechten en plichten?

3 Urgente acties in de integrale aanpak van kinderarmoede

Vanuit al zijn aanbevelingen vraagt de Vlor volgende dringende maatregelen te nemen in het kader van kinderarmoede.

De Vlor vraagt dat de overheid zorgt voor:

- meer afstemming van de armoedeaanpak van welzijn en onderwijs en onderzoek naar meer samenwerking tussen de verschillende niveaus:
de raad denkt specifiek aan gratis maaltijden voor elk kind in armoede en de kwaliteitsvolle inrichting van slaapklassen op school voor de jongste kleuters;
- mogelijkheden voor opname van de armoedeproblematiek als substantieel onderdeel van het volledige professionaliseringstraject van het onderwijspersoneel:
Daarbij moet voldoende aandacht gaan naar het leren waarnemen en interpreteren van armoede en ermee leren omgaan en voor het voorkomen van vooroordelen;

De Maeseneer, J. & Willems, S. (2007), *Ongezonde sociale verschillen: een verkenning. Lezing op het colloquium 'Schaadt armoede de gezondheid?', n.a.v. de 16de editie van het Jaarboek Armoede en Sociale Uitsluiting*, Antwerpen: UA-OASeS.

- structurele middelen voor scholen en clb voor specifiek personeel dat een brug kan slaan met de leer- en leefomgeving van kwetsbare kinderen (brugfiguren, ervaringsdeskundigen, ...);
- voldoende capaciteit in het (basis)onderwijs zodat alle kinderen, en in het bijzonder de kinderen in armoede, dichtbij hun woonplaats een plaats op de schoolbanken hebben.
- een eenvoudige, transparante en eenvormige aanmeldings- en inschrijvingsprocedure voor alle scholen zodat ook kwetsbare ouders meer tijd hebben en optimaal hun rechten tot aanmelding en inschrijving kunnen benutten;
- een optrekking van de schooltoelagen voor de laagste inkomens;
- een leidraad waarmee scholen moeten werken om met onbetaalde facturen om te gaan;
- financiële middelen voor participatie en ouderbetrokkenheid van kansarme ouders in scholen en ouderverenigingen;

De Vlor vraagt dat de overheid streeft naar:

- een kosteloos basisonderwijs door te zorgen voor o.a. voldoende, kwalitatieve, toegankelijke, flexibele en inkomensgerelateerde voor-, na- en buitenschoolse opvang en middagopvang, binnen en buiten de schoolmuren.

Jan Panhuysen
secretaris Raad Basisonderwijs

Marc Van den Brande
voorzitter Raad Basisonderwijs